

Кафедра української мови
Прикарпатського національного університету
ім. В.Стефаника

Іван Думчак

ПРАКТИКУМ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2-ге видання, доповнене і перероблене

Івано-Франківськ 2006

Думчак Іван. Практикум з української мови.–
Івано-Франківськ: Плай, 2006.– 79 с.

У посібнику “Практикум з української мови”
подаються плани семінарських занять, основна
література до них, окремі зауваги щодо правильного
вживання слів та диктанти для самоперевірки.

Для студентів філологічних факультетів, вчителів-
словесників, а також для всіх, хто вдосконалює свої
знання з української мови.

Затверджено до друку вченою радою Інституту
філології Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника

Відповідальний редактор – доктор філол. наук,
проф. Ґрещук В.В.

Рецензенти

д-р філол. наук, завідувач кафедри української
мови Прикарпатського національного університету
ім. Василя Стефаника, проф. Ґрещук В.В.

кандидат філол. наук, завідувач кафедри мовної
підготовки Прикарпатської філії Академії внутрішніх
справ, доц. Бойчук В.М.

Видавництво “ВДВЦІТ”
76000, Івано-Франківськ, вул. Сабата

Удосконалення знань рідної мови потребує постійного й старанного опрацювання навчальних підручників, наукових монографій, методичних посібників. Важливим й ефективним прийомом, що покращує якість мовних знань, є закріплення теоретичних відомостей з допомогою практичних вправ. Такий підхід забезпечує глибше засвоєння матеріалу, практичні завдання зусебіч “інспектують” теоретичні знання.

Пропоноване навчальне видання “Практикум з української мови” якраз і є тим практичним посібником, який допоможе студентові-філологу якісно опанувати мовні норми. Завдання різного рівня складності підібрані з урахуванням університетської програми. Цей посібник при його вмілому впровадженні в навчальний процес підвищить не лише рівень орфографічних чи пунктуаційних знань, а й вдосконалисть культуру мовлення студента-словесника, оскільки в ньому вміщені рекомендації стосовно правильного вживання слів. Подані в посібнику диктанти для самоперевірки теж сприятимуть підвищенню якості знань.

Завданням “Практикуму з української мови” є не тільки повторити й закріпити здобуті ще в середній школі знання лексичних, фонетичних, орфоепічних, орфографічних, граматичних норм та ліквідувати окремі прогалини в підготовці певної частини випускників середньої школи з української мови, а й розширити ці знання й навички, систематизувати їх, домогтися глибшого розуміння студентами мовних явищ, які вивчаються, та підготувати студентів до активного сприймання наукових мовознавчих курсів і, насамперед, курсу сучасної української літературної мови.

*Практичне заняття №1. ЗВУКИ МОВИ. ПОДІЛ
СЛІВ НА СКЛАДИ.*

План

1. Звуки і букви, відповідність між ними.
2. Класифікація голосних звуків і приголосних звуків.
4. Фонетична транскрипція. Фонетичний аналіз слів.
5. Поділ на склади.
6. Правила переносу слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 18-20, 23-29, 42-43.
2. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс української мови: Навч. посібник. – 2-ге вид., стер.– К.: Вища школа, 1994.– С. 5-17.
3. Український правопис.– К.: Наук. думка, 2000.– С. 58-59.

Вправа 1. Вкажіть слова, у яких кількість букв і звуків однакова:

Вітається, ялінка, який, лялька, шука, досліджуєш, гедзь, колючий, трьох'ярусний, сяють, вулиця.

Вправа 2. Вкажіть варіанти, де слова розташовані за алфавітом:

- а) вскочити, вступник, вступати, встрявати;
- б) акорд, акредитація, акомпанемент, акселерат;
- в) добраніч, Доброводи, добровільно, добридень;
- г) словесний, словник, словотвір, словотворення;
- г) защеміти, защипати, защипнути, защемляти;
- д) оператор, операція, оплакати, опинитися;
- е) підтримка, підтягання, підтягнення, підтягування;

- є) славити, славний, сластолюбний, слалом;
- ж) троянда, троянець, троянство, Троя;
- з) череп, черепаха, черепашка, черепашник;
- и) явір, явитися, ягідник, ягідочка;
- і) ікона, іконопис, іконостас, іконописець.

Вправа 3. Записати фонетичною транскрипцією такі слова:

Приїжджають, плющ, павільйон, священний, хвилюються, сузір'я, тьмяніє, витанцьовують, сміється, дзвонячи, розжарений.

Вправа 4. Зробити повний фонетичний аналіз слів *хмариться, народження, пам'ять, смієшся.*

Вправа 5. Записати текст фонетичною транскрипцією

*Я хотів би, як ти прожити,
Щоб не тліти, а завжди горіть,
Щоб уміти, як ти, любити,
Ненавидіть, як ти, уміть.*

(В.Симоненко)

У кожної людини буває такий день, коли вперше радієш сонцем, коли вперше деревами тішишся: збагнувши, що вони гарні, коли тихі радощі, збуджені в душі красою листка чи пелюстки, вперше переходять у здивування, а здивування — в таке почуття, яке за браком точнішого слова назвати можна щастям. Такі дні, здається, більшість людей переживає в дитинстві. До таких днів ми повертаємося спогадами. І нема в світі зеленішої левади, як та, через яку біліла твоя перша стежка до школи, і деревини кращої немає, як та, в якій ти вперше впізнав живе єство, і сонця ласкавішого нема, як те, яке хотів ти підняти, немов блискучий таріль, із голубого дна калабані (Д.Павличко).

Вправа 6. Поділіть слова на склади. Охарактеризуйте склади.

Радіус, аргумент, кропива, фарфор, народжувати, колискова, незміряна, напружений, натщесерце, грудка, розкішний, вишня, незмінний, весілля, об'їзд, правнук, тільки, кількість, теорема, обертаються.

Вправа 7. Дотримуючись правил, поставте перенос у поданих словах:

Надзвичайний, неймовірний, колодязь, під'їжджати, бур'ян, близький, різьбяр, академія, шия, гудзик, далекосхідний, шестигранний, УАПЦ, РУНВіра, суспільство, І.Я.Франко, проф. Гончаренко, Михайло Коцюбинський, 250 га, 2001 р., ХХІ ст.

Зверніть увагу

Збірка, збірник, зібрання

Збірка — це однотомине або кількатомне видання творів одного автора. Наприклад: збірка віршів Сосюри, збірка оповідань молодого прозаїка і т. ін.

Збірник найчастіше вживають, коли мова йде про книжку, в якій зібрано художні твори або наукові статті кількох або багатьох авторів, тексти певного призначення, різні матеріали, документи. Наприклад: *філологічний збірник*.

Зібрання означає сукупність творів якогось автора, багатотомне видання творів певного автора (слово *зібрання* в інших значеннях не розглядаємо).

Багатотомне видання творів одного автора можна назвати і зібранням, і збіркою (наприклад: “П'ятдесятитомне зібрання творів І. Франка” і “П'ятдесятитомна збірка творів І. Франка”), але про однотомине видання творів одного автора кажуть, що це збірка, а не зібрання.

Практичне заняття №2. ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ

План

1. Чергування голосних звуків.
2. Чергування приголосних звуків.
3. Звукові зміни приголосних при словотворенні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 63-82, 105-108.
2. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс... С.49-61, 91-96.
3. Український правопис. – К.: Наукова думка, 2000.– С.9-16, 19-20.

Вправа 1. На місці крапок поставте пропущені букви **е, и, о**.

Вин...сений, пл...нарний, д...сятий, скр...піти, характ...ризувати, тр...тина, зас...лити, кр...тичний, л...йт...нант, зал...шити, р...зультат, розв...вати, зал...вати, б...р...жливість, п...рвинний, мат...мат...ка, ж...ве, в...рховина, зап...тання, в...сняний, щ...б...тати, кат...горія, страт...гічний, гл...бинний, д...р...гент, ст...хати, пробл...матичний р...сурси, в...л...чати, д...сц...плінарний, еф...ктивність, с...мінар, р...кторат, р...ф...ративний, к...рувати, защ...міти, з...зуля, пр...нц...повий, роздивлятися, к...жух, т...рплячий, д...ф...р...нціальний, конц...нтрувати, мож...те, хоч...те, зодч...ство, кор...гувати.

Вправа 2. Поставте іменники в родовому відмінку однини.

Січень, півень, красень, легінь, березень, овес, осел, лев, свекор, корінь, повінь, вогонь, камінь, лежень, вітер, шматок, кінець, виводок, жнець, новобранець,

ясен, молодець, швець, курінь, гребінець, холодець, гніт.

Вправа 3. У якому ряду всі слова написано правильно?

А) перестилати, крохмаль, семінар, слав'яни, лейтенант;

Б) трельяж, мереживо, калач, деригент, комиш;

В) отаман, поролон, бережливий, паром, левада.

Г) горличка, транспарант, дивіденди, пагони, чорниця;

Д) жорна, джентльмен, чимчикувати, дизертир, покривати, борсук.

Вправа 4. На місці крапок поставте пропущені букви **ж, ш, ч, з, с, т** і поясніть їх написання й вимову.

Ро...жарений, сміє...ся, бе...журний, ро...шарування, прині...ши, не му...ся, не порі...ся, ...шити, б'є...ся, бе...шумний, ро...шукати, ма...ч, ...жувати, зустріне...ся, на дорі...ці, у ложе...ці, кри...ці, кни...ці, Пара...чин, ...жиру, злі...ши, бе...шапки, ро...жеврітися, зупини...ся, на сте...ці, відчепи...ся, сподіває...ся, згри...ши, ...шумом, бе...чинство, ...чищати, завдов...ки.

Вправа 5. Подані слова поставте у давальному і місцевому відмінках однини і поясніть правопис.

Епілог, біг, універмаг, берег, подвиг, ріг, ранг, ворог, варяг, друг, туга, дорога, крига, облога, дуга, словак, електрик, піджак, рюкзак, мак, бік, сатирик, павук, звук, земляк, маяк, онук, ознака, гайдамака, ковпак, техніка, моряк, балка, п'ятирічка, мряка, барак, страх, казах, чех, патріарх, пастух, монарх, розмах, шлях, слух, бідолаха, нюх, невдаха, щебетуха.

Вправа 6. Вставте пропущені букви і поясніть правопис слів.

Вороне...кий, францу...кий, кременчу...кий, солда...кий, нью-йор...кий, заво...кий, гре...кий, дослідни...кий, співробітни...тво, пра...кий, фашис...кий, криворі...кий, велетен...кий, балха...кий

(Балхаш), оде...кий, студен...кий, пта...тво, кирги...кий, турис...кий, люксембур...кий, голлан...кий, гаа...кий (Гаага), туні...кий.

Вправа 7. Від поданих слів утворіть нові слова за допомогою суфіксів **-ськ(ий), -ств(о)**.

Поділля, товариш, Тернопіль, республіка, Прилуки, Карпати, Ніжин, Ірпінь, Запоріжжя, Познань, Польща, Калуш, Калуга, Коростень, рибалка, співробітник, Урал, Сімферополь, студент, Іртиш, Судан, інтернаціоналіст, таджик, інтелігент, Полісся, Буг, Оренбург, Цюрих, Волга, француз, убогий, киргиз, Великий Устюг, Збараж, Балхаш, Виборг, Черкаси, Вільнюс, Прилуки, Острог, Кавказ, тюрк, Великі Луки, Черемош, Тбілісі, багач, узбек, Новобіличі, Дамаск, Владивосток, Прага, Ясси, чиновник, каліка, Петербург, печеніг, дивак, Бортничі, половець, Углич, Кагарлик, чех, герцог, Рига, Херсонес, Норвегія, полярник, Збруч, Словаччина, Галич, моряк, Лейпциг, боягуз, чуваш, латиш, Дрогобич, ткач, Случ, парубок, Карабах, Мекка, Перемишль.

Зверніть увагу

Адрес, адреса; адресат, адресант.

Адрес — писане привітання, письмове звернення до когось з нагоди якоїсь події, переважно ювілею.

Адреса — напис на поштовому відправленні; зазначення місця мешкання особи або місце знаходження установи.

Адресант — особа, яка адресує комусь поштове відправлення або звертається до когось із проською.

Адресат — особа, якій адресують поштове відправлення, до якої звертаються.

Практичне заняття №3. ОРФОЕПІЯ.
ОРФОГРАФІЯ

План

1. Орфоепія.
2. Орфографія. Правопис власних назв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 84-100, 104-105.
2. Український правопис.– К.: Вища школа, 2000. – С.48-57.
3. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс...– С. 18-33, 96-109.

Вправа 1. Поставте наголос у словах. Звірте за словником.

Помилка, помилки, бюлетень, експерт, симетрія, кропива, сапати, феномен, одинадцять, отаман, чорнозем, гуртожиток, діалог, бюрократія, кілометр, манометр, мабуть, випадок, навчання, завдання, вчення, корисний, зокрема, сільськогосподарський, вітчим, білизна, броня, боязнь, високо, граблі, донька, дочка, вигнання, визнання, олень, перепис, показ, середина, спина, Водохреще, гостей, грошей, осока, приятель, подруга.

У яких словах зміна наголосу викликає і зміну значення слова? Як називаються такі слова?

Вправа 2. Доберіть по 5–7 прикладів слів, що пишуться за фонетичним, морфологічним, історичним (традиційним) і диференційним (смысловим) принципами.

Вправа 3. Напишіть, де потрібно, слова з великої букви і поясніть її вживання.

(а)нтей, (д)емон, (н)імфа, (п)ерелесник, (б)аба-(я)га, (г)олова (р)ади (в)етеранів, (і)мператор, (с)ірко (собака), (к)узя (кішка), (к)омета (г)аллея, (м)олочний (ш)лях, (п)івнічна (б)уковина, (п)івнічно-(к)римський канал, (п)івнічний (п)олюс, (р)ада (е)кономічної (б)езпеки при ООН, (в)ерховний (с)уд США, (о)блвиконком, (т)ичинине слово, (н)обелівська (п)ремія, (б)азедова хвороба, (а)ндріївська (ц)ерква, (л)ютнева революція, опера (з)апорожець за (д)унаєм, (б)іловезька (п)уща, (а)ндріївський (у)звіз, (я)рославів (в)ал, (л)ейбористська (п)артія (в)еликобританії, (н)ародний (р)ух (у)країни, (а)гентство (ф)ранс (п)ресс, (к)омпанія (д)женерал (м)оторс, (д)ень (н)езалежності (у)країни.

Вправа 4. Підкресліть слова (словосполучення), у яких неправильно вжито велику літеру:

Конституційний Суд України, Національний Банк України, епоха середньовіччя, станція метро “Либідська”, заслужений артист України, Генеральний Прокурор України, вулиця гетьмана Мазепи, літак “АН-140”, автомобіль “Славута”, яблуня Білий налив, антонівка, ВАЗ 21-09, шахта “Вітка-Глибока”, майдан Свободи, Національна Академія наук України, Народний депутат України, Російська федерація, Південно-Африканська Республіка, орден Почесного легіону, орден “Мати-героїня”, Юдині срібняки, франківські місця, Булонський Ліс (парк), шевченкіана, Посол Республіки Чехія, дід-мороз, Туманність Андромеди, Південно-Західна залізниця, Верховний суд України, Будинок учителя, міністр освіти та науки України, Жовті Води, піфагорова теорема, Уолл-стрит, Вчена рада Інституту філології, трипільська культура.

Вправа 5. Замініть, де треба, малу букву великою. Поясніть вживання великої букви.

(н)естор (л)ітописець, (п)ерун, (л)ісовик, (л)ауреат (д)ержавної (п)ремії, (г)раф, (т)унгуський (м)етеорит, (с)атурн, (п)івденне (п)олісся, (б)ерингове море, (в)есвітня (р)ада (м)иру, (р)айвно, автомобіль (в)олга, цукерки (п)ташине (м)олоко, (ш)евченкові (п)оезії, (ф)ранківська кімната, (з)олоті (в)орота, (н)овий рік, газета (л)ітературна (у)країна, (ш)евченківський стиль (г)ордіїв вузол, (к)иєво-(п)ечерська (л)авра, (с)офійський (с)обор, (ц)ентральна (р)ада, (д)онжуан, (а)хіллес, (а)нгел, (ч)ервона (ш)апочка, (н)ародний (а)ртист (у)країни, (к)нязь, .

Зверніть увагу

Відноситися, належати, ставитися.

Слово *відноситися* має кілька значень. Передусім – “переміщуватися”. “... Пил *відноситься* вітром у море і лишається там...”. (О. Сизоненко.)

Значення “перебувати в певній відповідності, співвідношенні з чимось” також передається словом *відноситися*. Зокрема, в математиці воно виражає зв’язок між членами пропорції. Наприклад: “А так *відноситься* до В, як С до В”. У лінгвістиці: “Крім головних і другорядних членів, у реченні можуть бути слова, які *відносяться* до речення в цілому або якоїсь його частини. Такі слова не є членами речення” (з підручника).

Коли мають на увазі спілкування, поводження з кимось, висловлення думки про когось або щось, треба вживати слово *ставитися*. “До виступу свого він *ставився* якнайуважніше” (А. Головка).

Стосунок, відношення до когось або чогось можуть передаватися словом *стосуватися*: “Це розпорядження *стосується* всіх” (не *відноситься* до всіх).

*Практичне заняття №4. ОСОБЛИВОСТІ
ПОДВОЄННЯ І ПОДОВЖЕННЯ
ПРИГОЛОСНИХ. АПОСТРОФ І М'ЯКИЙ
ЗНАК. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ
ПРИГОЛОСНИХ*

План

1. Написання апострофа й м'якого знака.
2. Спрощення в групах приголосних.
3. Подвоєння та подовження приголосних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С.38-42, 104-105, 108-113.
2. Український правопис.– К., 2000. - С. 8, 17-18, 21-23.
3. Козачук Г.О., Шкуратяна Н.Г. Практичний курс...–С. 38-44; 71-82.

Вправа 1. Спишіть, вставляючи на місці крапок, де потрібно, апостроф. Поясніть правила написання.

Бур..я, бур..ян, зор..яний, кам..яний, без..ядерний, возз..єднати, мавп..ячий, двох..ярусний, св..ято, моркв..яний, Рейк..явік, пан..європейський, зм..якшити, пів..яблука, зв..язківець, цв..ях, ін..екція, Д..Артаньян, кон..юнктура, Мін..юст, черв..як, різдв..яний, духм..яний, дистриб..ютор, Св..ятослав, тьм..яний, торф..яний. над..яр..я, транс..європейський.

Вправа 2. Замість крапок поставте, де треба, м'який знак.

Низ..ко, пал..ма, казан..ський, різ..блений, пот..мянілий, близ..кіс..т.., ковз..кий, колодяз..ні, Рязан..щина, в'яз..кий, промін..чик, тон..ший, шіст..надцят.., п'ят..десят.., Хар..ків, Гал..ці,

павіл..йон, памороз.., кіл..кіс..т.., чукот..с..кий,
міц..ніс..т.., діял..ніс..т.., Кос..тя, с..мілівіс..т..,
с..вятковий, радіс..т.., Нас..тя, з..ріліс..т.., піз..ня,
курул..с..кі, гордіс..т.., в намис..ті, читал..ня, воз..ня,
Трет..яковс...ка, Ул..яна, урал..с..кий, винос..ся,
грил..яж, брин..чати.

Вправа 3. Позначити ряд (ряди), де правильно вжито апостроф або м'який знак:

- а) досьє, Гот'є, Ньютон, б'єф, конферансьє;
- б) прес-пап'є, альянс, пів'Європи, женьшень, Марсельєза;
- в) різьб'яр, медальйон, Плав'юк, миш'як, бриньчати;
- г) пів'юрти, пром'ярмарок, пред'явник, вечерь (вечеря), Танганьїка;
- г) дистриб'ютор, верб'я, Маньчжурія, Сеньчин, підносься.

Вправа 4. Поставте іменники в давальному відмінку. В одну колонку запишіть слона без м'якого знака, в другу – з м'яким знаком.

Спілка, дочка, донька, циганка, тітонька, фіалка, синька, калинонька, тітонька, рибалонька, сиротинка, білка, колиска, люлька, тарілка, сиротинонька, веселка, вчителька, футболка, бджілка, жилка, полька, яблунька, партизанка, віялка, ліщинонька, валер'янка, нічка, вихователька, кладка, кулька, ніченька, сівалка, зіронька, галка, сопілочка, голка, жменька, доріженька.

Вправа 5. Утворіть присвійні прикметники з суфіксом **-ин**.

Русалка, ненька, креолка, вчителька, іспанка, нянька, рибалка, приятелька, Васька, кицька, Параска, Галька, тітка, вихователька, дочка, лялька, донька, Наталка, Оленка, Маринка, матінка.

Вправа 6. На місці крапок, де потрібно, поставте пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Пристрас...ний, контраст...ний, прихвос...ні,
чес...ний, мес...ник, сер...це, студен...ський,
фашист...ський, очис...ний, дилетан...ський,
доблес...ний, повіс...ці, ровес...ник, свис...нути,
кіс...лявий, совіс...ний, ус...ний, хрус...нути,
ціліс...ний, словес...ний, виїз...ний, шіс...десять, у
кіс...ці, шіс...надцять, ях...смен, капос...ний,
балас...ний, форпос...ний.

Вправа 7. Замість крапок поставте, де потрібно, пропущені букви,

Об...ити, от...оді, роз...ява, військ...омат, страйк...ком,
причин...ий, безвин...ий, воз...’єднання, священ...ий,
священ...ик, довгождан...ий, л...яний, с...ати, Ган...ин,
закон...ість, розріс...я, виніс...я, огнен...ий, нездóлан...ий,
незлічén...ий, несказán...ий.

Покликан...я, безсмерт...я, повноліт...я, повніст...ю,
весіл...я, навман...я, узбереж...я, роздоріж...я,
папорот...ю, дерт...ю, радіомовлен...я, засил...я,
ател...є, безчест...я, ніч...ю, безліч...ю, шерст...ю,
затвердін...я, Іл...я, мудріст...ю, щаст...я, їдальн...я,
лист...я, безліс...я, ріл...я, мід...ю, пам’ят...ю, л...ється,
постат...і, повин...ю, засил...я, молод...ю, молодіст...ю,
жовч...ю, у піднебес...і, подвір...я, радіст...ю, стат...я,
ста...ей, стат...ю.

Вправа 8 Утворіть іменники від поданих слів. Поясніть наявність або відсутність подвоєння букв.

Жити, віддати, горіти, плести, здобути, мислити,
знищити, зібрати, творити, марити, вчити, прагнути,
злиденний, смітити, чути, змагатися, зобов’язатися,
завдати, зберегти, зберігати, хотіти, мужній, захопити,
твердити, нагородити, згуртувати.

Вправа 9. Поставте іменники в орудному відмінку. Поясніть їх правопис.

Сіль, заповідь, вихованість, чверть, розкіш, мідь,
заполоч, мати, вісь, путь, тінь, міць, відданість, верф,
єдність, смерть, юність, любов, сталь, деталь,

стійкість, пристань, грань, осінь, жовч, зелень, врожайність.

Зверніть увагу

Вступати, поступати.

У сучасній українській мові слово *вступати* вживають у значенні “бути зарахованим до якогось навчального закладу, до складу якоїсь організації”. “Виявляється, вони зі Світланою товаришують ще з того часу, як разом *вступали* до інституту”. (Є. Гуцало.) Не вживають у цьому значенні слово *поступати*.

Поступати часом також неправильно вживають замість слова *надходити*. *Надходити*, крім значення буквального (“підходити” – “Незабаром до гурту *надійшов* ще один хлопець”), вживається й у переносному значенні. Насамперед для передачі наближення якогось часу, періоду: “*Надходив* вечір, але мати десь забарилась” (О. Довженко). Друге його значення – “дійти, прибути за призначенням, коли йдеться про щось надіслане, повідомлене, передане”. “У торговельну сітку *надходить* дедалі більше товарів” (з *газети*).

У “Словнику української мови” (т. VII, с. 383-384) наведено слово *поступати*, але всі його значення визнані застарілими.

*Практичне заняття № 5. ПРАВОПИС
СКЛАДНИХ СЛІВ ТА СЛІВ ІНШОМОВНОГО
ПОХОДЖЕННЯ*

План

1. Правопис складних слів.
2. Правопис слів іншомовного походження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 109-113.
2. Український правопис.–К., 2000.– С.29-42; 98-104.
3. Козачук Г.О., Шкуратяна Н.Г. Практичний курс...–С. 109-123; 129-139.

Вправа 1. Визначити правила правопису складних слів. Пояснити, які з них у написанні залежать від контексту.

Перекотиполе, 20-поверховий, пів'яблука, світловодолікування, купівля-продаж, Зайчик-Побігайчик, дизель-мотор, прем'єр-міністр, віце-президент, чар-зілля, т-во (товариство), ріка Дніпро, дівчина-красуня, учитель-фізик, гриб-паразит; п'ятисоттридцятип'ятитисячний, будь-який, будь у кого, теплообмінний, мовностильовий, вищезгаданий, історико-культурний, синьо-жовтий, червоногарячий, нагору – на гору; по-християнському, як-не-як, з-поміж, під кінець, в міру того як, тільки-но, козир-дівка, генерал-лейтенант, кіловат-година, міні-спідниця, розрив-трава, Дніпро-ріка, красуня дівчина, фізик-учитель, льон-довгунець, казна-що, казна з яким; радіофізичний, східнослов'янський, трохи вище

зазначений, політико-економічний, кисло-солодкий, жовтогарячий.

Вправа 2. Запишіть подані слова відповідно до правописних правил.

Кіловольт | ампер, авіа | квиток, екс | міністр, скло | волокно, інженер | механік, тонна | кілометр, соціал | демократія, нафто | сховище, рейхс | канцлер, пост | фактум, пів | Києва, пів | ящика, жар | птиця, екс | пропріація, кроле | ферма, зірви | голова, верни | дуб, радіо | коментатор, спец | кор, альфа | промені, радіо | нукліди, борт | провідниця. Зайчик | Побігайчик, бор | машина, напів | злидар, світло | фільтр, само | виховання, дит | ясла, людино | день, трудо | день, ампер | метр, генерал | майор, гуси | лебеді, виставка | продаж; червоно | щокий, зовнішньо | виражений, зовнішньо | політичний, суспільне | корисний, широко | відомий, трьох | мільйонний, псевдо | патріотичний, середньо | вічний, м'ясо | молочний, науково | дослідний, західно | європейський, мікро | скопічний, музико | знавчий, сам | на | сам, віч | на | віч, по | простому, в | три | дорога, кінець | кінцем, все | ж | таки, хтозна | куди, з | по | між, будь | що, як | от.

Вправа 3. Доберіть з художньої літератури або складіть самостійно речення з поданими словами, поясніть їх правопис.

Щоб, що б, якби, як би, якщо, як що, проте, про те, зате, за те.

Вправа 4. На місці крапок поставте **и**, **і** або **ї** і поясніть закономірність їх вживання.

Агност...ц...зм, аж...отаж, аквар...ум, акме...зм, альтру...зм, аморт...зац...я, ант...б...от...к, ар...тм...я, баст...он, беду...н, бук...н...ст, в...раж, вульгар...зм, д...в...з...он, д...с...м...ляц...я, д...адема, ...ндустр...ал...зац...я, ...нту...ц...я, катол...ц...зм, к...пар...с, кол...бр..., кол...т, колокви...ум, кру...з,

мульти...пл...кац...я, нац...ст, пров...нц...ал...зм, с...он...зм, сю...та, піаніс...мо, такс...ст, такс..., ш...мпанзе, шк...пер, шов...н...зм, шр...фт, штат...в, форт...с...мо, брав...с...мо, граф...н, к...шлак, єп...скоп, бургом...стр, епитрах...ль.

Вправа 5. На місці крапок поставте пропущені букви. Підкресліть слова, в яких немає префіксів, і поясніть їх значення.

Реабілітація, р...агувати, р...кошет, д...вальвація, д...лема, д...цибел, р...активний, д...ригент, ант...історичний, д...героїзація, д...фтонг, р...кредитив, р...торика, д...ференціал, ант...гігієнічний, р...акліматизація, р...туал, д...ктатор, д...ф...ренціяція, ар...тмія, р...тмічний, д...сахариди, р...продуктор, д...компресор, д...версія.

Вправа 6. На місці крапок поставте пропущені букви, які позначають голосні. Поясніть їх вживання.

Абор...г...н, альтру...ст, ант...інт...л...ктуал...зм, аск...т...зм, в...т...р...нар, д...з...нт...гратор, д...з...нф...кц...я, д...ц...м...тр, д...л...тант, д...сбакт...р...оз, д...скр...д...тац...я, д...ф...р...нц...ац...я, і...рарх...я, інт...л...г...нтний, комп...т...нтний, кр...т...р...й, м...р...д...ан, пр...амбула, п...р...ф...р...я, п...р...фраз, пр...д...кат, пр...з...д...нт, пр...т...нд...нт, пр...ор...т...т, пр...п...г...нд...ст, р...ж...сура, р...з...д...нц...я.

Вправа 7. Позначити рядок (рядки), де правильно вжито літери **и, і, ї, й, у** в іншомовних словах:

- а) Россіні, бацила, фоліант, рабін, попурі, миля;
- б) карієс, Цицерон, стоїцизм, феєрія, журі, еліпсис;
- в) Гринвіч, кисет, секвоя, піанісимо, Гельсінкі, парфумерія;
- г) пацифіст, кішлак, чилієць, Крит, Тиціан, Грім;
- г) Сіракузи, тіара, Сицилія, сюїта, базиліка, мигдаль.

Вправа 8. На місці крапок вставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Кор...ектор, ак...орд, ман...а, фін..., кас...ета, ак...ордеон, коміс...ар, ак...умулятор, артил...ерист, тон...а, бон...а, брут...о, п'ятитон...ий, крос..., ал...ея, бал...істичний, крос...ворд, інтермец...о, бюл...етень, ас...иміляція, гам...а, барок...о, дес...ерт, клас...ицизм, мас...ивний, гум...анізм, віл...а, кас...ир, діаграм...а, ван...а, депрес...ія, ам...іак, нет...о., пан...о, дол...ар, дон...а, ан...отація, ім...унітет, дис...ертація, кол...ега, іл...юзія, стел...аж, ком...юніке, мас...аж, ас...оціація, ас...иметрія, ас...ортимент, ір...еальний, ал...егорія, ак...омпанемент, ім...обілізація, ам...оральний, оп...ортунізм, ам...ортизація, ім...ігрант, ак...узатив, контр...еволюційний, ал...егро, ан...омалія, ан...отація, ас...инхронний, ак...омодація, ас...орті, ам...орфізм, ал...ергія, ін...овація, ак...ордеон, сюр...еалізм, ок...азіоналізм, ем...іграція, ап...асіонато, бон...а (паперові гроші) і бон...а (вихователька), біл...ь (законопроект), бул...а (послання).

Арар...ат, Андор...а, Анкар...а, Галіл...ей, Ап...ен...іни, Ат...іка, Лес...інг, Ел...ада, Гол...андія, Ас...ирія, Марок...о, Рол...ан, Ізабел...а, Брюс...ель, Сомал...і, Йоган...есбург, Яф...а, Дюс...ельдорф, Жан...а, Тор...ічел...і, Ахіл..., Тал...ін..., Шил...ер, Мек...а, Ліс...абон, Пал...адій, Одіс...ей, Бес...арабія, Сорбон...а, Гіп...ократ.

Зверніть увагу

Музикальний, музичний. *Музикальний* – обдарований здатністю тонко сприймати, відчувати й виконувати музичні твори (*музикальна людина, музикальні пальці*). Слово *музикальний* вживається також у значенні “мелодійний”, “приємний звучанням” (*музикальний голос*).

Музичний — той, що має стосунок до музики; обслуговує потреби осіб, які займаються музикою (*музичний магазин, музичний вечір*).

*Практичне заняття № 6. МОРФЕМІКА І
СЛОВОТВІР. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ ТА
СУФІКСІВ*

План

1. Морфемна будова слова. Морфемний аналіз слів.
2. Правопис префіксів та суфіксів.
3. Словотвір. Способи словотвору в українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 145-150, 160-165.
2. Яценко І.Т. Морфемний аналіз. Словник-довідник. / за ред. Н.Ф. Клименко.– К.: Вища школа. Т.1 (А–Н), 1980.– 356 с.; т.ІІ (О–Я), 1981.– 352 с.
3. Полюга Л.М. Словник українських морфем.– Львів: Світ, 2001.– 448 с.

Вправа 1. Поділіть слова на морфеми.

Верба, берег, безрідний, морський, материнство, подвійний, надзорний, десяток, розіпріти, вечоріти, лялечка, пелюстковий, позаторік, звечора, далекосхідний, придніпровський, перевернути, заощадження, чорнобривці, посередині, задзвеніти, перегук, сонечко.

Вправа 2. Зробити морфемний аналіз слів: набігалися, двокрапка, ледь-ледь, постукує, багатоніжка, вузесенький, газовідвідний, спецкор, водоочисний, знеболити, продуктивність, мовознавець, гордість, гримнути, безпелюстковий, синь, зорепад, солов'їний, спроста.

Вправа 3. Поділіть слова (форми слів) на морфеми. Визначте словотворчі, формотворчі афікси.

Гарний, гарненький, гарнесенький, гіркий, гіркуватий, гіркуватість, крутий, крутіший, найкрутіший, лівий, лівіти, лівішати, літати, літаючий, лякати, ляканий, молоти, молотильний, нагодувати, нагодований, натопити, натоплений, напівзабути, напівзабутий, іти, прийти, прилетіти, прилетів, прилетіла, прилетіло, прилетіли, прилетівши, сідати, сідаючи.

Вправа 4. У поданих словах виділіть корінь. З'ясуйте звукові варіанти кореневих морфем.

1. Водити — воджу; возити — вожу, крутити — кручу, любити — люблю, ломити — ломлю, топити — топлю, пустити — пущу, мити — мию, лити — ллю, допомогти — допоможу, їздити — їжджу.

Вправа 5. На місці крапок поставте букви **е, и** чи **і**.

Пр...давній, пр...дставити, пр...азовський, пр...берегти, пр...зирство, пр...бій, пр...амбула, пр...дтеча, пр...близно, пр...красно, пр...крашати, пр...бічник, пр...дикативний, пр...борканий, пр...хилити, пр...зидент, пр...хитрий, пр...фронтний, пр...оритет, пр...варений, пр...зводити, пр...кумедний, пр...звисько, пр...краси, пр...стиж, пр...вабити, пр...землитися, пр...д'явник, пр...гнобити, п...р...орати, пр...дковічний, пр...своїти, п...р...права, пр...буток, пр...старий, пр...балтійський, п...р...дача, п...р...ф...рія, пр...мовляти, пр...горілий, п...р...фраз.

Вправа 6. Замість крапок вставте пропущені букви **з** або **с**.

Бе...посередній, не...проможність,
...характеризувати, в ро...палі, ро...садник,
...фабрикувати, бе...силля, ...хвалити,
бе...прецедентний, ро...сохнутися, ...чинити, ро...пач,
бе...соння, ...ціпити, бе...коштовний, ...клеювати,
бе...характерний, бе...карний, ...цементувати,
...сохнути, ро...суд, бе...культурний, ро...саджувати,

бе...перечний, ро...формувати, ро...пущений,
...кріпити, ...шкребти.

Вправа 7. Підкресліть слова, у яких неправильно вжиті іменникові суфікси: добриво, вариво, мариво, місиво, паливо, курево, паличка, вуличка, горличка, кошечок, вогничок, шахист, дзюдоїст, боротьбіст, пломбір, речовизм, поставник, прапорщик, штампувальник.

Вправа 8. Згрупувати похідні слова за способами творення, визначити їх.

Пролісок, сльозитися, юнь, відзвучати, перепис, підвіконня, вдуматися, по-новому, невичерпність, звуковий, надзвуковий, правдивий, чорнозем, хліб-сіль, п'ятсот, дівчина-красуня, загс, ООН, південно-західний.

Вправа 9. Випишіть слова, згрупувавши їх за спільним коренем.

Багатир, багристий, багатство, багатобальний, водити, вода, водій, багровий, багато, водний, повід, поводитир, багатющий, приводити, багатіти, багровіти, привід, багряність, багрянити, багатомовний, багрянець, водянистий, водичка, проводир, богатир.

Зверніть увагу

Дружний, дружній.

Прикметник *дружний* вживається у значенні “пов’язаний взаємною згодою, інтересами; одностайний” (*дружний колектив*). “Народ, якщо він *дружний*, осилить все, – сказав Тарас...” (*В. Шевчук*).

Дружний може означати ще “швидко, без перерви”. “Весна була рання, *дружна*” (*з газети*).

Дружній виступає в значенні “приятельський”, “прихильний” “доброзичливий”. “Як зненацька у людській розмові *Дружній* голос душу стрепене...” (М. Рильський).

Практичне заняття № 7. ПРАВОПИС ТА
ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

План

1. Загальна характеристика частин мови.
2. Іменник. Відміни іменників. Поділ іменників I та II відмін на групи.
3. Правопис відмінкових закінчень (найскладніші випадки).

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 206-228.
2. Козачук Г.О., Шкуратяна Н.Г. Практичний курс...–С. 169-177.
3. Український правопис. 4-е вид. –К., 1993.– С.60-63, 68-72, 75-76.

Вправа 1. Визначте відміни та групи наведених нижче іменників:

Ігор, синиця, поле, явір, кушнір, столяр, муляр, гончар, перукар, аркуш, місяць, футляр, бондар, школяр, лікар, повістяр, командир, листоноша, шахтар, снігур, море, сонце, тиша, секретар, газетяр, якір, комар.

Вправа 2. Розкрийте дужки, поставивши іменники в родовому відмінку однини.

1. Сторінку сатири й (гумор) та роль конферансьє брав на себе Панчішка. 2. Якось неонова вивіска на фасаді (ресторан) перегоріла. 3. Тато розв'язує приклад з арифметики, тьотя Галя крізь сон повторює зі мною вірші на правопис (апостроф) й м'якого (знак). 4. За стіною (кабінет) голови сільської ради Омелька Віслученка хлопці з колгоспного духового (оркестр) репетирували польку. 5. Вихлопна труба

сержантового (мотоцикл) заглушувала зайві шуми. 6. Лискучі промінчики весело вигравали на лакованому козирку форменого (кашкет), на золочених гудзиках (кітель) і в карих очах (лейтенант Фостиков). 7. Хотілося гарячого (південь), тіні під реліктовими секвоями, білих кораблів на голубому рейді, золотого (пісок), блакитного неба і газованої води з малиновим сиропом. 8. Я сидів у своєму кабінеті й обдумував сюжет майбутнього (фейлетон). 9. Людина без знання мови — все одно, що телевізор без (звук): зображення є, а (звук) ніякого. 10. Грак почав робити підкоп і несподівано для себе наткнувся на загадковий ящик, замурований у стіні (льох). 11. Тобі казки розказують, няню розшукали, на схили (Буг) возимо, щоб ти поетом став, а ти не хочеш складати вірші. 12. Ви, ледь не збившись з ніг, біжіть до іншого (стіл). 13. Ваш натренований ніс почув запах (тютюн). 14. Тоді шукай (вітер) в полі (з творів О. Чорногуза).

Вправа 3. Визначте форму родового відмінка наведених багатозначних слів і омонімів, враховуючи їх значення.

Термін (слово, строк), *Борщ* (прізвище) — борщ (страва), *Буриштин* (селище) — *буриштин* (матеріал), *тур* (оберт по колу у танці, етап, тварина), *фунт* (грошова одиниця, міра ваги), *Рим* (місто, держава), *талант* (хист, людина з хистом, грошова одиниця), *марш* (ритмічна хода, музичний твір), *ріг* (кістковий наріст на голові тварин, музичний інструмент, матеріал, кут будинку), *Мічиган* (озеро, штат), *папір* (документ, матеріал), *оригінал* (першотвір, особа), *гранат* (плід, дерево, мінерал, камінь), *дзвін* (знаряддя, звук), *авторитет* (вплив, особа), *барій* (одиниця виміру, хімічний елемент).

Вправа 4. Визначте рід іменників. Зверніть увагу на варіантні форми роду.

Дрож, папороть, шампунь, насип, мозоль, кахель, рояль, сажень, аерозоль, путь, дріб, перекис, поступ, бандероль, псалтир, собака, антресоль, кужіль, нежить, підпис, ступінь, емаль, тунель, фенхель, харч, фальш, жури, жабо, досьє, івасі, меню, поні.

Вправа 5. Випишіть іменники, які не вживаються в однині: *бігуді, консерви, рукавиці, капці, гастролі, шпалери, вечорниці, кучері, ковзани, похорони.*

Вправа 6. Утворіть відмінкові форми від поданих іменників:

род. одн.: дігтяр, нежить, вісь, овес, хабар, нехворощ;

орудн. одн.: коліща, вуаль, ступінь, ягня, шампунь, біль, суміш;

род. мн.: обличчя, ясна, стаття, цигани, солдати, болгары, серце;

кличн. відм.: дідусь, швець, Настя, знавець, чумак, пророк;

місц. відм.: ринг, віник, гай, торг, поріг.

Вправа 7. Виправте речення, поясніть помилки у вживанні форм іменників.

1. Передноворічна виставка-продажа проходить за адресом: вул. Тарасівська, 60. 2. Сьогодні олімпійському чемпіону з боксу, чемпіону світу, заслуженому майстру спорту, кавалеру ордену “Знак пошани” Віктору Іваненко виповнюється 50 років. 3. По її очам можна було зрозуміти всю біль, всю гіркоту розчарування. 4. Слово надається депутату Зозуля. 5. Прошу вас, Олександр Петрович, ще попрацювати над цим тезисом. 6. У салоні театра “Сузір’я” стоїть старовинна крісло-гойдалка. 7. Виставка медичних обладнань проходить під егідою бізнеса-центра “Довіра”. 8. Тбілісі відомий ще з 4 ст. н. е. 9. Механічні годинники не бояться впливів

високих температур. 10. Який же ти забіяка, Андрій.
11. У Марійки знову якийсь недуг, здається, цього разу вона підхопила сильну нежить. 12. Оля, купи мені, будь ласка, 5 кілограм баклажан і кілограм часника.

Зверніть увагу

Зал, зала. Слова запозичені. Слово *зал* утворене від німецького *der Saal* (чоловічий рід), а *зала* – від французького *la salle* (жіночий рід). Наприклад: “Я сидів у читальному залі коло відчиненого вікна...” (Є. Гуцало), “Функціональним та композиційним центром палаців урочистих подій є *обрядова зала*, інтер’єр якої співзвучний змістові обрядових дій” (з журналу).

Отже, наявність двох форм – чоловічого і жіночого роду – можна пояснити впливом мови-джерела, з якої слово запозичене.

Практичне заняття № 8. ПРИКМЕТНИК

План

1. Прикметник. Граматичні ознаки та синтаксична роль.
2. Розряди прикметників за значенням.
3. Ступені порівняння якісних прикметників.
4. Правопис прикметників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С.229-236, 254-261.
2. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс...– С.185-189, 196-202.
3. Український правопис. 4-е вид. – К., 1993.– С. 83-84, 86-893.

Вправа 1. Запишіть прикметники разом з іменниками у три колонки, розподіливши їх за розрядами:

Великий поет, заповітна мрія, сільський клуб, світовий ринок, атомна електростанція, учителеве слово, яблуневий цвіт, людський потік, вовчі зуби, бджолиний рій, вороняче крило, дерев'яні сходи, рідкісний випадок, вчорашня розмова, батьківські збори, материне серце, світлий шлях.

Вправа 2. Утворіть, де можливо, ступені порівняння від таких прикметників: близький, далекий, вузький, кучерявий, добрий, вишневий, вірний, малий, білуватий, сіренький, сизий, твердий, тонкий, глухий, низький, глибокий, високий, рідкий, дужий, легкий, молодий, дорогий, гарний, поганий.

Вправа 3. Вкажіть слова, в написанні яких допущена помилка:

а) зворотній, дружний, природній, дорожній, буквенний, заможний;

б) тотожний, городний, самотній, свіжіший, менш придатніший, дорощий;

в) найупевненіший, працьовитіший, багатіший, солодший, найгіркіший;

г) якнайталановитіший, якнайглибокіший, блищий, дорогіший.

Вправа 4. Позначити рядки, де правильно написано прикметники:

1) квітневий, помаранчевий, пуца-водицький, мозамбікський, ламаншський;

2) рава-руський, гуляйпільський, Франкфурт-на-майнівський, гринвіцький;

3) ідейно-витриманий, націонал-демократичний, жовтогарячий, горохоочисний, дієвий;

4) дизель-моторний, темно-червоний, потинський (Поті), гостролучанський;

5) двотисячний, трьохатомний, двадцятидвохрічний, дійовий, безгрошевий.

Вправа 5. Поставте в орудному відмінку такі власні назви: Олександр Пушкін і місто Пушкін, Віктор Ростов і місто Ростов, Олег Кричев і місто Кричев.

Зверніть увагу

Особистий, особовий.

Особистий – який є власністю окремої особи, належить їй, персональний (*щастя, характер, бібліотека, контроль*). “Туристи зобов’язані вести *особистий зошит*, звітувати перед правлінням клубу” (*з газети*). *Особовий* – який стосується особи; відкритий на окрему особу (*склад, справа, рахунок*). “Відразу після надходження коштів вони зараховуються на ваш *особовий рахунок*” (*з газети*).

Практичне заняття № 9. ЧИСЛІВНИК.

ЗАЙМЕННИК

План

1. Числівник. Відмінювання числівників.
2. Сполучення числівників з іменниками.

Правопис та наголошування числівників.

3. Займенник (загальна характеристика).

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 251-254.

2. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс...– С.189- 196.

3. Український правопис. 4-е вид. –К., 1993.– С. 84-86.

Вправа 1. Провідмініайте числівники, вказуючи варіанти.

Триста шістдесят чотири, дев'ятсот двадцять три, чотири тисячі п'ятсот, двісті дев'яносто сім, п'ять дванадцятих, шість сьомих, одна друга, тисяча дев'ятсот другий.

Вправа 2. Розкрийте дужки, поставивши числівники у відповідній відмінковій формі, мотивуйте вибір варіанта.

1. Черепаха живе близько (триста) років, кити – (п'ятдесят), слони –(сімдесят). Життя щуки вимірюється (сімдесят – вісімдесят) роками, білуги – (сто), сома – (шістдесят), вугра – (п'ятдесят п'ять), золотої рибки – (тридцять три). Серед птахів найдовговічніший – папуга, він доживає до (сто сорок) років. 2. Наше видавництво планує випускати (три, трьох)мовні словники. 3. Учора було продано (два, двоє; велосипеди) і (шість, шестеро; санчата). 4. Перша поштова марка з'явилась на світ у (тисячу

дев'ятсот сороковому, тисяча дев'ятсот сороковому) році. 5. У прес-конференції взяли участь (два, двоє; президенти). 6. Щоб виробити (сто, грами) меду, бджола збирає нектар із (сто дев'яносто тисяч) квітів. 7. Липи можуть досягати (тисяча)літнього віку, ялинки – (тисяча двісті)літнього. 8. Ми обов'язково повинні сфотографуватись біля цього (двісті п'ятдесят)річного дуба. 9. Перед (півтора)ста, студенти) виступив ректор. 10. Нещодавно наше місто святкувало (вісімсот п'ятдесят)річчя. 11. Західна вершина Ельбрусу досягає (п'ять тисяч шістсот сорок два) метрів висоти над рівнем океану.

Вправа 3. Спишіть, замінюючи цифри словами.

1. Минтай живе в товщі води на глибині до 300 м. Маса його до 1,5 кг. 2. В Україні діє близько 1500 друкарень. 3. Близько 50 % усього устаткування зберігається на цьому складі. 4. У пансіонаті об'єднання щорічно відпочиває до 2460 осіб. 5. Тираж газети збільшився з 247 тисяч екземплярів до 876 тисяч. Вартість передплати збільшилась до 6590 карбованців. 6. Збори 246 голосами проти 44 прийняли рішення про перевибори керівництва цеху. 7. Заміна літаків ІЛ-62, що здійснювали рейс Москва-Нью-Йорк, на ІЛ-86 збільшила місткість перевезень із 132 пасажирів до 250. 8. Прогонові будови моста ім. Є.О.Патона складаються з 264 однотипових великих блоків (довжина кожного – 29 м). 9. Підраховано, що Олександр Кониський послуговував 141 псевдонімом, Пантелеймон Куліш – 47, Іван Франко – 99, Олена Пчілка – 44, Борис Грінченко – 34.

Вправа 4. Напишіть числа та умовні позначення словами:

3/7 м, 2/3 км, 284 крб, 38 см, 2, 25 кг, 0,25 кг, 0,75 ц, 8 мг, 420 г.

Від 1576 відняти 243, сума чисел дорівнює 723, скласти 352 156 з 23 728 358; до 972 додати 59; від 1576 відняти 243; визначити добуток від множення 721 на 15; скільки разів 7 міститься в 1964.

Узгодьте числівники з іменниками:

3 (товариш), 4 (добродій), 2 (торт), обидва (селянин), 3 (брат), 1, 5 (тисяча га), півтора (гривня), 2 (клен), 5 (киянин).

Вправа 5. Утворіть складні прикметники або іменники від наведених словосполучень.

500 км, 48 процентів, 25 метрів, 80 років, 30 днів, 120 років, 300 років, 16 годин, 22 поверхи, 400 тони, 175 кг, 6 дюймів, 3 години, 120 серій, 120 мільйонів, тисяча кг, 3 кімнати, 3 бали, 3 колеса, 22 проценти, 3 комплекти, 3 кути, 95 тисяч, тисяча років, 150 літ, 48 годин, 40 км, 2 акти, 4 кольори, 2 елементи, 46 серій, 100 днів.

Вправа 6. Визначте, чи чітко висловлено думку у поданих реченнях. Якщо ні, то перебудуйте речення.

1. Батько взяв у руки торбу, вийняв з неї хлібину, поклав її на стіл. 2. Брат попросив товариша віднести до його кімнати книги. 3. Це був водій автомобіля, який перший проїхав новою трасою. 4. Дід попросив онука прочитати свого листа. 5. Сусід розмовляв з батьком про його справи. 6. Агроном звелів водієві під'їхати до своєї хати. 7. Ми піднялися на вершину гори, яка заросла лісом. 8. Мати послала сина до сусідки по її сито.

Зверніть увагу

Програмовий, програмний, програмований.

Програмовий означає: “властивий програмі”, “такий, що є в програмі”. Наприклад, *програмовий матеріал, програмовий твір* (художній твір,

визначений шкільною чи вузівською програмою для вивчення).

Програмний має два основних значення: по-перше, це “такий, що містить у собі програму, що є програмою” (наприклад, симфонічний твір, який передає певний сюжет). “Сюїта “Шехерезада” – *програмний* симфонічний твір М. А. Римського-Корсакова, написаний композитором на сюжет арабських казок” (з журналу).

По-друге, *програмний* означає “такий, що виражає широкий план, перспективу дальшого розвитку” або “такий, що виражає ідеї, якими керується особа чи група людей у своїй діяльності”.

Останнім часом, у зв'язку з розвитком обчислювальної техніки, поширилося словосполучення *програмне управління*.

Термін *програмований* пов'язаний з розвитком кібернетики і застосуванням її в різних галузях науки й техніки, у різних сферах життя. Зокрема, в останні роки набуло певного поширення словосполучення *програмоване навчання*, що полягає у використанні з навчальною метою спеціально запрограмованих машин і пристроїв.

Не зовсім виправданим видається вживання слова *програмний* у такому прикладі: “...Школу закінчила із медаллю, опанувавши *програмні* (треба: *програмові*) науки” (з газети).

Отже, *програмовий* – “такий, що є в програмі”, *програмний* – “такий, що містить у собі програму” або “такий, що сам є програмою”.

Практичне заняття №10. ДІЄСЛОВО

План

1. Дієслово. Загальна характеристика.
2. Дієвідмінювання.
3. Творення та вживання дієприкметників та дієприслівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 269-273, 290-295.
2. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс...– С.202-207.
3. Український правопис. 4-е вид. –К., 2000.– С. 90-92, 96-98.

Вправа 1. Поставте дієслова в першій особі однини та третій особі множини.

Берегти, стерігти, пекти, досягти, стригти, лізти, платити, плакати, лизати, могли, одягти, в'язати, лягти, порізати, полоскати, бігти, повзти, повзати, кликати, гасити, годити, оголосити, гладити, вразити, підвісити, плескати, летіти, розводити, крякати, текти, нагородити, місити, вразити, пустити, махати, косити, народити, розбудити, переносити, попередити, озолотити, бродити, зросити, любити, хотіти, сердитися, зломити, блистіти, ліпити, крутити, розбити, бомбити, вертіти, трудитися.

Вправа 2. Поставте дієслова у 1 і 2 особах однини і множини дійсного способу, поясніть правопис особових закінчень і зміни приголосних в основах.

Зразок: *робити* — *роблю, робиш, робите*.

Їздити, читати, писати, плакати, радити, мазати, летіти, пити, різати, мостити, пекти, колоти, варити,

їсти, крутити, лягти, могли, хотіти, купити, любити, сидіти.

Вправа 3. Вибрати рядок (рядки), у якому всі форми дієслів правильні:

- 1) ріжемо, гоїте, зносиш, їсиш, їздимо;
- 2) смичете, бреде, носе, косимо, плетеш;
- 3) мелеш, сипеш, мастимо, виростить, пепечите;
- 4) заскочите, горимо, воркоче, говорімо, бережеш;
- 5) щебече, вдаримо, летите, сиплють, сопиш.

Вправа 4. Утворіть пасивні дієприкметники від поданих дієслів.

Узгодити, закрутити, випрямити, зарядити, скосити, скрутити, розграфити, загородити, виломити, намостити, запросити, спекти, завітчати, приголубити, розбити, розпорошити, засудити, виїздити, виробити, розкласти, ознайомити, запровадити, виконувати, виконати, колоти, опрацьовувати, загартувати, кликнути, застебнути, пороти, відстояти, перекопати, зробити, почепити, відломити, довіряти, довірити, контролювати, обгорнути.

Вправа 5. Запишіть українською мовою. Поясніть написання суфіксів в українській мові на відміну від російської.

Заостренный кончик ножа, продуманный ответ, записанное стихотворение, отработанный материал, закипевший чайник, нависшая туча, запотевшие окна, струящаяся вода, опавшие листья, надвигающаяся гроза, приметы скрывшихся “Жигулей”.

Вправа 6. Запишіть словосполучення, поділені ризкою, разом чи окремо, поясніть написання.

Не/скошена трава; не/полита досі розсада; не/бачена краса; не/бачена ніколи фортеця; не/скінчена розмова; не/скінченні мрії; не/замкнені двері; ще не/замкнені двері; ні в чому не/підтверджений факт; ні до кого не/спрямоване

слово; довго не/стихаючий вітер; ще не/дозрілі хліба; оті не/скошені трави; своєчасно не/скошена гречка.

Вправа 7. Відредагуйте речення, з'ясувавши характер помилок: 1. Відпочиваючи тут, мені все надзвичайно сподобалось. 2. Спіткнувшись вчора, у нього зломилася нога. 3. Докладаючи, всіх зусиль, урожай збирається без втрат. 4. Працюючи тиждень, ремонт був завершений. 5. Вивчаючи географію, у нас не було ніяких проблем. 6. Граючи в спортлото, мені часто щастить. 7. Познайомившись з Григорієм ближче, стало зрозуміло, яка це чудова людина. 8. Приїхавши у Чернігів, нами були відвідані майже всі музеї. 9. Послухав співачку, виникає бажання знову прийти на її концерт. 10. Розірвавши конверт, лист був одразу прочитаний. 11. Зробив усі домашні завдання, ти можеш відпочити. 12. Залишаючи приміщення, світло обов'язково повинно вимикатись. 13. Прикрашаючи ялинку, у нас був святковий настрій. 14. Починаючи вивчати проблему, йому бачилась можливість її практичного застосування. 15. Знайомлячись з експозицією музею, екскурсоводу було поставлено відвідувачами багато запитань. 16. Вивчаючи ці зразки, були відзначені їхні переваги. 17. Сидя так близько від телевізора, псується зір. 18. Перечитуючи твої листи, мені ставало спокійніше на серці. 19. Їдучи на змагання, всім хочеться перемагати. 20. Дізнавшись про твої успіхи, мені було дуже приємно. 21. Ремонтуючи вчасно взуття, воно буде довше вам служити.

Практичне заняття №11. ПРИСЛІВНИК

План

1. Прислівник, його значення та граматичні ознаки.
2. Розряди прислівників за значенням.
3. Правопис прислівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 295-297.
2. Козачук Г.О., Шкуратяна Н.Г. Практичний курс...– С.114-115.
3. Український правопис. –К., 2000.– С. 37-40.
4. Олійник О., Кульчицька І. Цариця-орфографія.– С.53-57.

Вправа 1. Випишіть прислівники, поділивши їх на розряди за значенням.

1. Повітря в горах дуже прозоре, отже, і видимість тут стала набагато краща, ніж на рівнині (*Гонч.*). 2. Нарешті, в 1498 році, холодного вечора, поспішаючи додому, Леонардо зіткнувся із жебраком (*В. Чухліб*). 3. Чути мені здалека – за громами доріг – тихо шумить смерека у Карпатах моїх (*Павл.*). 4. На тихім озері, де мріють верболози, давно приборкані, і влітку й восени то плюскоталися, то плавали вони (лебеді), і шиї гнулися у них, як буйні лози (*Др.-Хм.*). 5. Прийшла... Вмилась, напилася, тихо усміхнулась, вдруге, втретє напилася і не оглянулась (*Т. Ш.*). 6. Десь далеко дуже швидко, наче наввипередки, стукали зенітки (*Ян.*). 7. Максим помахом шапки вітає птахів, що з року в рік зимують у цьому закутку, і з розгону стрибає в човен, посковзнувшись, вискакує на лід і ледве не влітає в воду, а качва неквапливо відпливає до протилежного,

наче виплетеного купинами, берега (*Стельмах*). 8. Зопалу я звівся на ноги (*Збан.*).

Вправа 2. Розкрийте дужки і випишіть прислівники та прислівникові сполучення в три колонки: а) прислівники, які пишуться разом; б) прислівникові сполучення, які пишуться через дефіс; в) прислівникові сполучення, які пишуться окремо.

По (українському), будь (коли), тихо (тихо), в (останнє), коли (небудь), де (не) де, на (швидку) руч, як (не) як, давним (давно), в (вечері), у (двоє), по (перше), поки (що), з (висока), будь (що) будь, до (речі), на (світанку), по (четверо), за (пані) брата, по (за) вчора, при (все) людно, ані (чи) чирк, по (соціал) демократичному, (до) смаку, (до) тла, (до) загину, (на) пам'ять, (на) завжди, (на) (про) чуд, (на) (в) почіпки, (на) скрізь, (з) нічев'я, (до) побачення, (на) добраніч, (на) гора, пліч (о) пліч, сам (на) сам, раз (по) раз, (кінець) кінцем, (з) (давніх) давен, (за) видна, коли (не) коли, (не) переливки, день (у) день, (в) (ряди) годи, один (по) одному, (на) самоті, (тишком) нишком, (зі) споду, (на) споді, (на) скрізь, (на) двоє, (на) віки.

Вправа 3. Від поданих прикметників утворіть прислівники на -о, -е і запишіть форми вищого й найвищого ступеня.

Далекий, гарячий, гожий, добрий, завзятий, замислений, мрійний, сліпучий, високий, сипкий.

Вправа 4. Слова, розділені вертикальною лінією, запишіть разом, через дефіс, окремо.

Здіймаю руки до | гори; підійшли до | гори Мітрідат; в | горі проклали тунель; в | горі чувся звук невидимого птаха; на | силу справився з роботою; у будь | якій справі покладайся і на | силу, і на | розум; збирайте усі речі до | купи; зносити інструмент до | купи; до | купи листя підійшов малюк; загляне в |

середину; в | середину пляшки потрапило повітря; стати на | бік товариша; звернути на | бік; подивитись у | бік; піти у | бік річки; вийти на | зустріч; на | зустріч матері вийшла дитина; на | зустріч зібрались однокурсники; подарувати на | пам'ять; вивчити на | пам'ять; зробити все до | ладу; сказати по | щирості; від | ранку до | вечора бути у полі; зробити по | своєму; по | своєму стану суджу; по | батьківському ставитись; по | батьківському подвір'ю пройти; повторюється раз | у | раз; тим | часом темніло; станьте по | троє; відповідаю на занятті в | друге; це слово вставлю в | друге речення; в | двох працювати зручніше; у | двох будинках відчинено вікна; підійти по | іншому; по | іншому провулку піти.

Вправа 4. Позначити ряди, в яких написання слів не відповідає правопису:

1) насторожі, натроє, за кордоном, на видноті, врозкид, дощенту;

2) в цілому, поодинці, зроду, невпам'ятку, в ногу, на поруки;

3) заочі, заодно, зісподу, наввипередки, згарячу, насподі;

4) уплав, опівночі, на самоті, безперестанку, деінде, запівніч;

5) зазвичай, внічию, на совість, на зло, на око, увісні, день при дні;

6) мовби, поки що, атож, знайшов-таки, казна-що, аніяк;

7) отож-то, а вже ж, щодоби, як-от, хіба що, ходино;

8) зробила б, що ж до, казна при кому, іди-бо, абиде, коли б таки;

9) пліч-о-пліч, подвоє, видимо-невидимо, сама самотою, вряди-годи;

10) всього-на-всього, один по одному, по-латині, як-не-як, всоте, по сусідству.

Практичне заняття № 12. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

План

1. Службові частини мови.
2. Правопис слубових частин мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 299-301, 303-305, 306-309.
2. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс...– С.123-129.
3. Український правопис. –К., 2000.– С. 40-45.
4. Олійник О., Кульчицька І. Цариця-орфографія. – С.57–68.

Вправа 1. Відредагуйте речення, поясніть характер допущених у них помилок.

1. Опівночі у бабусі стався сердечний приступ і довелося проти ночі бігти за лікарем. 2. На жаль, в аптеці не було самого ефектного обезболюючого препарату, який допомагає при такій болі. 3. Із-за цих обставин відрадження довелося відкласти на тиждень. 4. Катання велосипедом — це дуже корисна річ. 5. Не хвилюйтесь, мамо, про мене, все буде гаразд. 6. Для багатьох відома ця мелодія. 7. У цій виписці з протоколу чітко видно, яку шкоду нанесла державі діяльність цієї холдингової компанії. 8. На засіданні підняли питання по вихованню екологічної свідомості як у дітей, так і у дорослих. 9. Я хочу тобі розказати, поділитися враженнями про цю зустріч. 10. Такі люди живуть поруч вас. 11. Команда педінституту нанесла переконливу поразку команді політеху, не дивлячись

на їх численну перевагу. 12. Підписку на повне видання творів Т.Г. Шевченка було анульовано із-за розвалу книговидавничої справи в Україні. 13. До вступу до аспірантури він часто звертався до мене і до моєї сестри за консультацією. 14. Згідно постанові міськради комітет отримав нове приміщення. 15. Якщо притримуватися правильного харчування, дитина росте не по днях, а по годинах.

Вправа 2. Розкрийте дужки. Виберіть потрібний прийменник і обґрунтуйте свій вибір.

(В, у) кого ви збираєтесь зупинитись (у, в) Львові? 2. Усе вирішилося (в, у) день нашого приїзду. 3. Намагайся бути справедливим (у, в) стосунках (з, із, зі) своїми друзями. Я не хотів би ще раз опинитися (у, в) такій ситуації. (З, із, зі) усіх нас ти найпрацьовитіший, (у, в) тебе золоті руки. (З, із) твоїми сестрами я вже знайома. Хотілося б ще раз побачити актрису (з, із, зі) сцени. Коли ти повернешся (з, із, зі) змагань?

Вправа 3. Перекладіть текст українською мовою.

По прибитии в порт судно подвергли досмотру. 2. По вашему совету мы внесли ряд изменений в проект. 3. Фирма реализует мебель по безналичному расчету. 4. Все студенты уже разъехались по домам. 5. За время болезни она очень отстала по математике. 6. По опыту игроков команда не уступает сопернику. 7. По делам службы я часто бываю во Львове. 8. Какие разряды прилагательных по значению ты знаешь? 9. В магазин поступил справочник по украинскому правописанию. 10. Я очень скучаю по родителям. 11. По возвращении домой обязательно перезвони нам. 12. По требованию одной из сторон договор может быть изменен. 13. У нас вы можете получить консультации по всем вопросам, связанным с эксплуатацией автомобилей. 14. По сведениям гидрометцентра в выходные дни в

Украине сохранится теплая ветреная погода. 15. Сборная Украины по баскетболу находится сейчас в Испании.

Вправа 4. Розкрийте дужки і правильно запишіть слова з *не*

(Не)вблаганний, (не)далеко, (ні)коли, (не)сумуючи, (не)крополь, (ні)скілечки, (не)здоров'я, (не)чужий, а рідний, (не)коректний, (не)закінчений вчасно, (ні) для (кого) (не) суттєвий, (не)зламність, (ні)кудишній, (ні)звідкіль, (не)здара, (не)придатний для фізичної роботи, (не)злічений, (не)оковирний, (не)порушно, зовсім (не) відомо, (не)видно, (не)записано, (не)швидко, а повільно, (не)сказано, (ні)(з)ким, (ні)трохи, (не)дарма, (не)абияк, (не)довиконання, (ні)так(ні)сяк, (не)вгавати, (ні)яково, (не)легко, (не)квапно, (не)знайомий (ні)кому, (не)обізнаність, (не)озорий.

Вправа 5. Складіть речення з поданими словами, поясніть правопис *не, ні*.

Нічого, ні для чого, незламний, нездійсненність, не вчора, неквапливо, не радісний, нерадісно, не питаючи, не допущений, незрівнянний, не примирений, ні про що, нікуди, непростений, недобачає, недоглянутий, ніким не доглянутий.

Зверніть увагу

Уява, уявлення. *Уява* — “здатність уявляти”, “фантазувати”. “Його чиста *уява* бачила в цих кресленнях немовби запланований зміст свого життя й, можливо, слави” (*О. Довженко*).

Слово *уява* вживають також, коли йдеться про виникнення в свідомості спогадів про минуле.

Уявлення — “знання, розуміння чогось”. “Про село вона мала досить туманне *уявлення*, бо бачила його лише з вікна залізничного вагона, коли виїжджала на якийсь курорт до Чорного моря” (*С. Добровольський*).

Практичне заняття № 13. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

План

1. Синтаксис простого речення.
2. Головні та другорядні члени речення.
3. Тире між підметом та присудком.
4. Однорідні члени речення та розділові знаки при них. Узагальнюючі слова при однорідних членах речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 331-349, 352-356.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник /за ред. О.Д.Пономаріва.– К.: Либідь, 1994.– С.45–82.
3. Український правопис. –К., 2000.– С. 129–132, 144-146.
4. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс...– С.232-250.
5. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителя.– К.: Рад. школа, 1991.– С.5–104.

Вправа 1. Розкрийте поняття таких слів, як *культура, інтелігент, мова, університет*, використавши речення з іменними складеними присудками.

Вправа 2. Препишіть речення, де треба, вставляючи тире; усно поясніть його необхідність. Підкресліть головні члени речення, вкажіть, які вони за структурою і чим вони виражені.

1. Життя як вокзал. Хтось приїжджає, хтось від'їжджає (Л. Костенко).
2. Один син то не син, два сини півсина, а три сини ото тільки син (нар. тв.).
- 3.

Життя прожити не люльку викурити (*прислів'я*). 4. Ти моє перше кохання. Ти пісня моя лебедина (*Л. Костенко*). 5. Мадонну малювать це не писати строфи, А очі річ тонка, далеко не проста (*А. Малишко*). 6. Я небо. Я полотнище віків (*А. Малишко*). 7. Життя мабуть це завжди Колізей (*Л. Костенко*). 8. Кожна пісня моя віку мого день (*І. Франко*). 9. Я син простого лісоруба, гуцула із Карпатських гір (*Д. Павличко*).

Вправа 3. Спишіть речення, розставивши відповідні розділові знаки. Поясніть розділові знаки при однорідних членах речення.

1. Батьківщина починається для людини з шматка неба і ниви пшениці з лісової галявини і блакитного неба над колискою (*Сух.*). 2. Вони летять нижче розпатланих обвислих хмар. І радість і смуток і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням. Я стаю ніби меншим а навколо більшає росте і міниться увесь світ і загачене білими хмарами небо і одноногі скрипучі журавлі що нікуди не полетять і полатані веселим зеленим мохом стріхи і блакитнава діброва під селом і чорнотіла земля що пробилася з-під снігу (*Стельм.*). 3. І навшпиньках входить в хату теплий добрий вечір (*Бич.*). 3. Слова твої лилися як потічок і колисали і вселяли спокій... (*Кац.*). 4. А дерева... а дерева — наче люди,— Так поети визначають їхню суть. Вони плачуть вони падають і люблять і сміються і вмирають і ростуть (*Олійн.*). 5. Він чув і сміх і плач і спів. 6. Ми сидимо мовчки спостерігаючи захід сонця вслухаючись у вечірню тишу (*Сух.*). 7. Літо збігло як день і з невлежаного туману вийшов синьоокий золоточубий вересень (*Стельм.*). 8. Ураз усе покращало біля мене і ясени з блакитними тінями й зеленим шумом і нагорблена клуня з чотирма вітрами і скрипчиві

ворота од яких піде в щось гарне моя дорога і маківки що бринять і бринять на городі і навіть ледачі гарбузи що повдягали різнобарвні сорочки і лежачи вихваляються ними (*Стельм.*). 9. І тиха колисанка і святий образ мами і сонце в блакитному небі і земля все це дається як найдорожчий дарунок світу і приходять вони у життя непомітно як являється у всій своїй красі і силі добро і любов. 10. І в кораблях керованих теплом і в надрах гір і в тісних глибинах руд ще й у полях між хлібом і зелом він скрізь у нас людини цінний труд (*Тич.*). 11. Ні спека дня ні бурі ні морози ніщо не вб'є мою любов живу (*Сос.*). 12. Якщо ти втратив мужність ти можеш втратити все честь повагу довір'я споконвічний зв'язок з родом з якого ти вийшов і який дав тобі прізвище і ім'я (*Сух.*). 13. Тиша була переповнена всякими звуками і дзвінкою піснею жайворонка і дзижчанням польових мух і тихим мелодійним шелестінням стиглого жита (*Коц.*). 14. У щастя людського два рівних є крила троянди й виноград красиве і корисне (*Рил.*). 15. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинство й розлука й твоя материнська любов (*Мал.*). 16. ... Тим часом, як воєннополонені чехи, поляки і всяка всячина свобідно пробували в Києві і організувались, галичанам, що прибували з евакуйованої Галичини і з різних східних сибірських заслань тощо, адміністрація не дозволяла оселюватися в Києві та його околиці (*Груш.*).

Вправа 4. Позначити речення, в яких розділові знаки вжито неправильно.

1. Полум'я рожевіло на снігах, освітлюючи майдан, чорні мечі тополь, низенькі заметені снігом хати (*Г.Тютюнник*).

2. Боятися смерті – на світі не жити (*Нар. тв.*).

3. Згадка про неї [землю] завжди – і в щасті, і в горі, і в хвилини сумнівів – супроводить нас (В.Скуратівський).

4. Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві або впіймати (О.Довженко).

5. Але часто з гостинцями приходили несподівані, небажані, недобрі гості (Ю.Мушкетик).

6. Але життя – не сон... воно – не склянка чаю (О.Гончар).

7. Книга ця, безумовно, рідкість (з газети).

8. Я з тобою навпіл все життя поділю: хліб і сіль і краплину щастя (А.Малишко).

9. То не хмара – біла пташка хмарою спустилась (Т.Шевченко).

10. Коло хат у садках темніли купи вишень та стриміли здорові старі дикі груші (І.Нечуй-Левицький).

11. А дорозі цій поки що не видно було ні кінця, ні краю (П.Загребельний).

Зверніть увагу

Гармонійний, гармонічний.

Гармонійний означає злагоджений, сповнений гармонії (*гармонійна особистість, гармонійні відносини, гармонійний розвиток*). Слово *гармонічний* може виступати в кількох значеннях: 1) тонально злагоджений, співзвучний (у музиці). Напр.: *гармонічні коливання, гармонічний лад, мажор, стиль*; 2) розташований у строгій послідовності, рівномірний (у математиці, фізиці): *гармонічний ряд, аналіз, гармонічна пропорція*.

*Практичне заняття № 14. ВІДОКРЕМЛЕНІ ТА
ВСТАВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ*

План

1. Відокремлені другорядні члени речення (означення, прикладки, обставини, додатки).
2. Звертання. Розділові знаки при звертаннях.
3. Вставні та вставлені слова і речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 356-367.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник /за ред. О.Д.Пономаріва.– К.: Либідь, 1994.– С.91–112.
3. Український правопис.–К., 2000.– С. 129–132, 144-146.
4. Козачук Г.О., Шкуратяна Н.Г. Практичний курс...– С.255– 289.
5. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителя.– К.: Рад. школа, 1991.– С.116–133.

Вправа 1. Визначити й пояснити відокремлені члени речення.

1. Темна ніч, напоєна степовими пахощами, пропливала над Асканією (*Гончар*). 2. Низенька, чорнява, завітчана польовими квітами, вона (дівчина) й трохи не схожа була на селянок, часто запечених сонцем, високих, іноді дуже неповоротких дівчат (*Мири*). 3. Андрій Петрович, широкий у своїй блузі, як дзвін, вступив у столову (*Коцюб*). 4. І кожний звук їх – веселий і сумний – Тобою повний і об тобі одній співає (*Олесь*). 5. У хату ввійшов старий Джеря, високий, тонкий, з сивуватими, довгими вусами, з

нужденним, білим лицем та смутними очима. 6. Він (Джеря) лежав лицем просто неба і дивився на темне небо, засіяне зорями, ніби чорне поле пшениці (*Н.-Лев.*). 7. Зараз загриміли кріселка, і схилились над ним (Аркадієм), цілуючи руки, з одного боку Антоша, його лисіючий син, а з другого – дочка, білява Ліда, двадцятип'ятилітня вдовиця. 8. Заслухані у відголоси минулого, задивлені у міраж майбутнього, ми часто пропускаємо повз увагу найцінніше: музику сьогоднішнього дня (*Вільде*). 9. За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив (*Мирн.*).

Вправа 2. Перепишуючи речення, поставте, де треба, пропущені розділові знаки; обгрунтуйте їх. З'ясуйте, у яких реченнях можна допустити варіантність розділових знаків.

1. Тоді б моя пісня як птиця до зір злетіла квітчаста і дзвінка (*В.Сосюра*). 2. На заході ще стояла дуга серед розбитих хмар, а зі сходу весело прозирало сонце кидаючи ясні промені видобуваючи з-поміж хмар то кусень лісу, то помережане різнобарвними посівами згір'я (*Груш.*). 3. Не лякані ніким у цій напівдикій лісовій річечці в'юни допливали мало не до ніг Марка (*А.Колісниченко*). 4. Здається у затінку каштана ви побачите його (Довженка) замисленого, срібноголового, ясночолого... 5. Стояли теплі на диво лагідні сонячні дні. 6. Над Ірпенем – тиха зажура, голубе високе небо, журавлине курликання і срібне павутиння до болю схоже на сивину Олександра Петровича Довженка. Тільки Довженко вмів сполучати в собі оту простоту і піднесеність пафос і кипіння творчих буднів просту та щиру мову і патетичність. Усе це органічно перепліталось в нього, створюючи власний довженківський стиль неповторний і прекрасний (*з тв. І.Цюти*). 8. Часом очеретяний початок зачеплений Соломією лопався і обсипав її білим пухом мов снігом (*М.Коцюбинський*).

9. Залежно від інтонації одне й те ж речення набуває різного значення (з підручника). 10. Одне лише мав на меті знайти їду (*Покальчук*). 11. Застебнутий на всі гудзики туго підтягнутий чистий він стояв на бруствері справді мов соняшник у цвіту. (*О Гончар.*)

Вправа 3. Переписуючи речення, поставте, де треба, розділові знаки при відокремлених обставинах, обгрунтуйте їх; вкажіть, у яких реченнях можлива варіантність у вживанні розділових знаків.

1. Прийшовши додому на сінешньому порозі зустрів він закутану чорним платком Наталю. Вона побачивши його повернула в свою хату. 2. Положивши перо одкинувшись на спинку стільця і схрестивши на грудях руки він став перепочивати. 3. Побігли швидко, мов ящірки, патьоки з гір стрибаючи на переступах в'ючись гадюками по ровах щось глухо булькочучи грізно пінючи; зашуміла вода на низині шукаючи виходу і не знаходячи щось булькотала своїм бульбашковим язиком, наче сердилася... (*З тв. П. Мирного*). 4. Годі вже панами сидіти згорнувши руки (*Нечуй-Левицький*). 5. Якби ви знали паничі, де люди плачуть живучи, то ви б елегій не творили... (*Шевченко*).

Вправа 4.

1. Прочитайте речення *Помиті вікна блищали проти сонця* і *Помиті, вікна блищали проти сонця*. Як впливає відокремлення чи невідокремлення означення *помиті* на зміст речення?

2. Прочитайте речення і поясніть, чому прикметник у першому випадку виділяється комами, а в другому ні: *Збуджена, вона виходила на сцену і ще більше збуджена поверталася назад*.

3. У реченні *Доц, травневий, теплий, застав мене серед поля* після слова *теплий* поставлено кому. Чи можна відокремити члени речення, *травневий,*

теплий, якщо їх поставити перед іменником? Прочитайте обидва варіанти, простежте за інтонацією.

Вправа 5. Перепишучи речення, поставте, де потрібно, розділові знаки при прикладці. З'ясуйте, у яких реченнях можливі варіанти у розстановці розділових знаків; доведіть це.

1. Він був родом з Черкащини давньої козацької сторони. 3. Сухобрусові дочки Марта й Степанида були малими дуже гарні дівчатка кароокі, чорняві, кругловиді, з ямочками на щоках. 4. Переступивши поріг, він почув у другій кімнаті знайомий хлопчачий голос й одразу впізнав голос Кованька свого товариша (з *тв. І. Нечуя-Левицького*). 5. Саме тоді я випускник Київського університету разом зі вчорашніми однокурсниками перебував на військових зборах у літніх таборах (*О. Мусієнко*). 6. Дружина Ольга Петрівна виявилася старанною господинею, і невдовзі їхня скромна квартира стала відома своїм затишком, гостинністю. 7. Після вечері сім'я зібралася в батьковому кабінеті. Це була невелика, зі смаком опоряджена кімната улюблене місце дітей і дорослих. 8. Хоч і втомилася Леся з дороги, але після обіду пішла з Маргаритою старшою дочкою Комарових гуляти містом. 9. Підросли й сестри Ліля та Дора. 10. Багато в сім'ї говорили про дядька материного брата Михайла Драгоманова (з *тв. М. Олійника*).

Вправа 6. Випишіть спочатку речення із вставними конструкціями, а потім із вставленими. Поставте відповідні розділові знаки.

1. Завжди ставалося те вночі, а ночі мовби хто вибирав навмисне були чорні, холодні, похмурі (*П. Загр.*) 2. Завжди в своєму селі а також у лузі, в полях приглядався до лелек. (*Є. Гуцало.*) 3. Але ж я гадаю ви не з полохливих? (*О. Гончар.*) 4. За відомостями тієї ж Репніної Глафіра Псьол була родичкою Гоголя. 5. Стара княгиня Варвара Олексіїв-

на їй було тоді вже 65 років майже зовсім осліпла і рідко з'являлася в салоні. (з *тв. П. Жура.*) 6. З цієї провесни а може, й раніше снується в твоїй пам'яті дивна мелодія матеріної пісні (*Є. Гуцало.*) 7. На мое щастя на матеріні прохання ніхто не зважає (*О. Довженко.*) 8. Атоли тобто кільцеподібні коралові острови трапляються найчастіше в Тихому океані (з *підр.*).

Вправа 7. Позначити речення, у яких розділові знаки вжито неправильно.

1. Палкої поетичної вдачі вона не могла вдовольнитися буденним життям, запрягтися до щоденної важкої праці (*Коцюбинський*).

2. Івась, як менший, завжди тарпів від Карпа (*Мирний*).

3. Усередині книги, крім сторінок тексту, є титул – перша сторінка книги (з *газети*).

4. А може, зараз ти не в полі любий, а десь у теплому гостиннім домі (*Ткаченко*).

5. Кінцем чобота допоможеш знічев'я йому, грибу, впасти на листяне ліжко – нащо навстоячки дрімати?

6. Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше – поважності (*О. Вишня*).

7. Остап стояв вагаючись, але бачачи молодичину впертість, вийняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати кружком Соломіїне волосся (*Коцюбинський*).

8. Ще недавно – просто здається вчора було – стояли ми з нею під нашою любимою вишнею (*Коцюбинський*).

9. Ось приходить і другий підпасич – Грицько, Чупрунів син, хлопчик однакових з Чіпкою літ та не кращих видно й достатків (*Мирний*).

10. Деякі риби, як, наприклад, корюшка, в'ють під водою гнізда і відкладають туди ікру (з *газети*).

11. Ліс, або, як кажуть серби, шума – це не просто сосни і дуби (*Рильський*).

12. І дощами вмиті, журавлі в блакиті відлітають у тривожний дальній шлях

13. Це книга, прочитавши яку, одержиш насолоду (*з газети*).

14. Замість квіток, шаблі, списи виблискують (*Тичина*).

15. Хлопчики сиділи на крутому березі, звисивши ноги, і, стежачи за вудочками, вели тиху розмову (*Яновський*).

Зверніть увагу

Чисельний, численний, числовий. *Чисельний* – виражений у якій-небудь кількості; кількісний (*чисельна перевага, більшість; чисельний склад*). *Численний* – який складається з великої кількості; який відбувається часто (*численна армія, глядачі, дослідни, твори, вимоги, заходи*). *Числовий* – пов'язаний з числом (*числовий ряд, вираз; числова функція, величина, вісь*).

Професійний, професіональний. *Професійний* – який стосується роду трудової діяльності людини (рівень, компетентність, досвід, майстерність, становлення, захворювання, організація, лексика, освіта). *Професіональний* – який стосується професіонала (актор, диктор, лектор, поет, театр, хор).

Практичне заняття № 15. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

План

1. Складне речення.
2. Розділові знаки у складносурядних і складнопірядних реченнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 367-388.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник /за ред. О.Д.Пономаріва.– К.: Либідь, 1994.– С. 121–129.
3. Козачук Г.О., Шкуратяна Н.Г. Практичний курс...– С.300–305.
4. Український правопис. –К., 2000. – С. 129–132, 144-146.

Вправа 1. Зіставте синтаксичні особливості складносурядних речень з однорідними членами. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (*Малишко*). 2. Навкруг рясні стоять сади, платани і каштани, та шелест верб у пам'яті не тане (*Рильський*). 3. Земля покрита білою габою, і вітер під вікном, жебрак-скрипаль (*Павличко*). 4. Сонце обливало землю рожевим світлом і ніжно цілувало тисячами своїх гарячих іскорок (*Мирний*). 5. А жниця вийшла із-за полукіпка і, ще й звідси поправляючи снопа, позиркує на шлях до солдата (*Гончар*). 6. Вмирає все в житті, та не вмирає слово, народжене в крові... (*Малишко*).

Вправа 2. Поставте, де треба, розділові знаки в складносурядних реченнях і поясніть їх уживання.

1. Красна пташка своїм пір'ям, а людина знанням (присл.). 2. Тільки-но вибухає Арсен своє “кахи!”, так поперед нього або сонний заєць підскачить і дремене геть або припутень з гнізда зірветься або вепр злякано хрокне й затріщить сухим хмизом, тікаючи... (*Г. Тютюнник*). 3. Враз поплавець затанцював зненацька і вся душа напружилась рибацька, угадуючи таємниці дна (*Рильський*). 4. У кожної людини є внутрішні полички, внутрішні соти, закладені на день, на пори року і вони заповнюються завжди по-різному весною, літом, осінню, зимою (*Качкан*). 5. Старий схилився тихо і нараз на вії чистий затремтів алмаз (*Рильський*). 6. Над землею кружляли заметілі й лютувала війна (*Збанацький*). 7. Струмує повітря тиша мліє і ніде нікого (*Гончар*). 8. Не тільки фізики так багато роблять для розвитку прогресу а й лірики їх надихають на цю велику і важливу справу (*газ.*). 10. Був серпень з півночі прийшов циклон і раптом стало дуже холодно. Цілу весну та літо немилосердно пекло не випало жодного дощу й старі липи та берези стояли мідяно-жовті, немов обпалені пожежею. Тепер з них облітало листя й колючий вітер гнав його впродовж тротуарів та вулиць (*Мушкетик*). 11. Хто жив на наших землях кілька тисячоліть тому і якою мовою спілкувалися наші предки? (*Р. Радич.*). 12. Темно навколо і моторошно якомсь. Розвиднілось і стало тепліше (*Коцюбинський*).

Вправа 3. Поставте, де потрібно, коми перед сполучником **як**.

1. Як та хмара гайдамаки Умань обступили Опівночі... (*Шевченко*). 2. Ви знаєте як липа шелестить у місячні весняні ночі? Ви знаєте як сплять старі гаї? — Вони все бачать крізь тумани. Я ваші очі пам'ятаю як музику як спів (*Тичина*). 3. А за Дніпром як дивну дивину Земля полтавська піднімає гули, Бо йдуть нові

поети як Микули Щоб розорати серця цілину (Малишко). 4. Дружба – безмежна як море (Рильський). 5. Довженко в усьому поет, і це його виділяє з-поміж багатьох як митця (Гончар). 6. Темна ніч зимова щохвилини набрякала як після дощу земля... (Головка). 7. Як навесні шум зелений оживляв сумну діброву то щодня поет приходив до діброви на розмову (Леся Українка).

Вправа 4. Поставити розділові знаки.

1. Де ж сили взяти, щоб могли хотіти радіти й жити (Богуцька).

2. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташина (Шиян).

3. Весна ніби скоряється напористості людей дні стоять сонячні, прозорі й ночі вже тепліші (Дрозд).

4. Знов щебече юнь і цвіте трава (Малишко).

5. Душа єдина на землі держава, де є свобода чиста як озон (Костенко).

6. Живи не як хочеться а як можесться (прислів'я).

7. Хто режисер кінофільму і яка його назва? (з журналу).

8. Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе (Рильський).

9. Мені мабуть не докучить нагадувати, що хто не знає свого минулого, той не вартий сого майбутнього (Рильський).

10. Так холодно, що якби не вмів дрижати, то замерз би (прислів'я).

11. Боїться смерті, тому що не має за що вмирати (Довженко).

12. Зимовий вечір закуривши люльку розсипав зорі неначи іскри, пустив хмарки мов кільця диму і проскрипівши чобітьми, шепнув морозам, щоб готували вікна ліси вбирали та готували йому постіль (Симоненко)

Вправа 5. Виправте помилки. Зробіть синтаксичний аналіз останнього речення та накресліть його схему.

1. То ж підіте і скажіте, що поки я буду жити, не подумаю довіку зброї чесноі зложити (*Леся Українка*).
2. Як неприємно, коли баба клене, або коли довго йде дощ і не вщухає (*Довженко*).
3. Було вітряно, а, коли місяць вийшов з-за хмар, стало тихо (*Гайовий*).
4. Вона (Ніна Матвієнко) сприймає весь довколишній світ як рідний а своє буття власну сутність як його органічну часточку і в той же час розуміє що може тонути очима в блакиті неба пити в уяві яскраво-зелену барву трави батьківського подвір'я відчувати на відстані осінній запах груші коло отчої хати лише тому що є мати що є її село її Полісся її Україна а з нею – великий добрий людський світ (*Качкан*).
5. Важливо, не що ти говориш, а що робиш (*з газети*).
6. Вийшовши з палати й прямуючи через проходи до покоїв, де вона жила колись, і куди поверталась тепер, княжна Ольга відчула, яка вона хвора і як стомилась (*Склярєнко*).

Зверніть увагу

Глиняний, глинястий. *Глиняний* – який складається, виготовлений з глини (*посуд, хата, піч, табличка*). “На території сучасного Іраку було знайдено глиняний кружечок, якому 4500 років” (*з підручника*). *Глинястий* – який містить у собі глину, має колір глини (*земля, ґрунт, берег, дно*). “Частота поливу залежить від типу ґрунту: піщаний поливають через день, а суглинковий чи глинястий, що утримує воду, – раз на тиждень” (*з газети*).

**Практичне заняття № 16. БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ
СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ПРЯМА МОВА.
ПУНКТУАЦІЯ**

План

1. Безсполучникові складні речення. Пунктуація.
2. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2000. – С. 388-394, 398-406, 409-410.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник /за ред. О.Д.Пономаріва.– К.: Либідь, 1994.– С. 121–129.
3. Український правопис. 4 видання.– К., 2000.– С.153–157.
4. Козачук Г.О., Шкуратяна Н.Г. Практичний курс...– С.311–315, 328–335.

Вправа 1. Поясніть уживання розділових знаків у безсполучникових складних реченнях.

1. А порядки в нього круті, корабельні: протягом ночі – вахта, а на ранок вся оптика мусить бути в чохлах, двір підметений; на камбузі все повинно блищати (*Гончар*). 2. Дорога котилася вниз; я раптом відчув красу глибокої ночі, гострі шпильки зворушення кольнули мої груди (*Гуцало*). 3. І розсадник у мене був відповідний до тих можливостей: притиснувся біля хати – долонею накриєш (*Гончар*). 4. Взявся за гуж — не кажи, що не дуж (*Н. тв.*). 5. Поїзд прибув на станцію зарані – опівдні, але йти по розгаслій дорозі було важко; версту по версті місив ногами Давид, на кожному кроці провалюючись у талому снігу; ішов, ішов — уже й

сонце сідало, а він ще тільки доходив до колишньої ганівської економії (*Головко*).

Вправа 2. Поставте відповідні розділові знаки у безсполучникових складних реченнях і поясніть їх уживання.

1. Тяжко, важко в світі жити сироті без роду нема куди прихилитись хоч з гори та в воду (*Шевченко*). 2. Пригнешся низом купи червоних шафранів горять між деревами випростаєшся б'ють в очі сонячним блиском кальвілі, обліпивши крону до самого верхів'я (*Гончар*). 3. Стрункі сосни велично впираються вершинами в небо купками шепочуться про щось білокорі, золотисті берези дрімають у розкішних козацьких папах лісові дуби (*Збанацький*). 4. Подаруй мені на щастя сина я тобі дарую цілий світ (*Олійник*). 5. Вишнево-яблуневі садки сьогодні зранку такі змерзлі й розпачливі, подобрішали, потеплішали село звеселіло людські обличчя погіднішими стали (*Гуцало*). 6. У морі я хотів печаль свою втопить Я до моря вийшов рано море спить (*Павличко*). 7. Полярник вирішив ще раз уважно розглянути наскельний студентський витвір чимось-таки він приваблював (*Гончар*). 8. Чубенко дивився на карту швидко має бути лісникова хата без неї не можна орієнтуватися (*Яновський*).

Вправа 3. Спишіть текст, пояснивши розділові знаки. Охарактеризуйте спосіб поєднання простих речень у складне. Зробіть синтаксичний аналіз 6-го речення та накресліть його схему.

1. Обабіч, де припікало сонце, вже зеленіла тонка квітнева травка і на кущах верби та вільхи прокльовувалася тужава брость (*В. Шевч.*). 3. Він не любив самотини, його завжди тягло до гурту, до товариства, а може, просто до співрозмовників, бо мав завжди потребу у спілкуванні словом, веселим сміхом, піснею (*В. Шевч.*). 4. Він схопив останню

зв'язку гранат, готовий виправити невдачу з “міною”, і тут громаддя танка здригнулося, немов підбитий звір, ударив вибух, шугнув у небо дим (*В. Шевч.*). 5. Глянув попід машиною і похолов – на нього сунув плямистий танк, той самий, що він підірвав, чи інший, який зумів прибрати підбитого з дороги чи обійти (*В. Шевч.*). 6. Очі – ніби з весняної хмари: у них і подив від того білоповеневого квіту, що затоплює повесні цей підлісний масив міста, і якась сторожкість, яку можна побачити тільки в очах матері, і мудра задума, що влягається десь глибоко барвою яблуневої пори золотої осені (*В. Качк.*).

Вправа 4. Поставте розділові знаки, якщо потрібно, між сполучниками.

1. Парк, що починається одразу ж за воротами, розташований на місці колишнього дібровного пралісу і коли дійдеш до кінця центральної алеї, ти можеш побачити окремі вікові дуби, сосни (*газ.*). 2. Скірта вже потемніла від негоди та коли станеш виривати соломку, лаштуючи для себе затишне кубло то вона дихне тобі в обличчя стужавілими і злежаними пахощами осені, заспокійливо й густо дихне (*Гуцало*). 3. Можна бути непоганим виробничником, навіть передовиком але щоб стати авторитетною і поважаною в колективі людиною цього замало (*журн.*). 4. Концерти неначебто втихомирювали його і що могутніше гули інструменти, що могутніше шаленів оркестр, то спокійнішим ставав Данько (*І. Савич*).

Вправа 5. Поясніть розділові знаки при прямій мові.

1. “Викладайте, товаришу Братусь, свій план”, – спокійно звертається до мене Лідія Тарасівна, наш агроном (*Гончар*). 2. “Треба написати про тебе нарис у газеті – , докинув Отава. – Це так мило: з простого селянського хлопця виріс видатний лікар”

(*Загребельний*). 3. “Іди вже спати, Платоне,— сказав його батько, повертаючи до двору,— бо нам теж удосвіта на поле” (*Панч*). 4. “Ваш випад, сеньйор, я пропускаю мимо вух,— недбало кинув Вовик і звернувся до Марії: —Тобі тут. Марійко, здається, не дуже весело буде...” (*Гончар*).

Вправа 6. Поставте розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. У вас тут як на хуторі засміялась дівчина, анітрохи не бажаючи образити цим батька. Розбагатіли (*Гончар*). 2. Я, діду, ненавиджу фашизм усією душею крикнув Троянда і навіть встав од хвилювання (*Довженко*). 3. І найвища, по-моєму, краса—це краса вірності чув, підходячи, Сагада спокійно вуркотливий оксамитовий голос Брянського І хай би довелось мені ще бути на фронті двадцять, тридцять років... Посивіти, постаріти, а я все залишався б їй вірним (*Гончар*). 4. А ви хіба не чули дивуються дівочі, з яскравою вогкуватістю уста шофера. І він уже з пошаною додає Марко Трохимович організував таку їдальню що дай бог кожному. Всім, хто працює у полі, безкоштовно відпускається борщ (*Стельмах*). 5. За дев’ять століть у Софії не горів ніякий вогонь, окрім свічок сказав він Тільки завдяки цьому збереглися тут фрески й мозаїки (*Загребельний*). 6. Чого б ото людям не зробити однакове письмо – читане і писане журиться мати над наукою, а далі наказує Біжи, сину, до дядька Миколи, хай прийде прочитає (*Стельмах*). 7. ... пам’ятайте мою заповідь одну “Не сваріться, жийте в згоді тільки мир збере усе, а незгода, наче вітер, все по полю рознесе (*Олесь*).

Диктанти для самоперевірки

Народ — це дух, це заповіді батьків, відповідальність за те, чим вони жили й за що боролися, за саму пам'ять про них і за ту землю, якою вона була, це гордість за все звершене попередниками, це сором за все добре, що втрачене, загублене, від чого відцуралися, це надії на майбутнє, бажання прославити свій народ, зробити його могутнішим. Але це й матеріальна культура, передана в спадок. Від материнських пісень над колискою до могил і пам'ятників до них. Доля тяжко позбиткувалася над нами: ми не маємо могил ні Сагайдачного, ні Богуна, ні Кривоноса, ні Палія, ні Гонти, ні Залізняка, нічії, окрім могили Івана Сірка, та й ту зуміли опаплюжити нерозумні чи лихі люди. Могили наших предків витоптували вороги. Одначе й словесний пантеон нашої слави стоїть порожній. Хто в нім? Один Богдан Хмельницький. А де інші? Дружною громадою, шельмуючи окремих сміливців, наші новітні історики опаплюжили Сагайдачного, та й на Сірка в них не знайшлося світлої барви. А все то славні предки наші. Без них немає нас, націю творять сукупно всі, навіть великі лиходії. Їх теж потрібно змальовувати правдиво, не карикатурно.

Не менше в особі всіляких царських сатрапів, наглядачів, цензорів і деяких новітніх нівеляторів позбиткувалася доля над нашою історією. О. Довженко писав: “Країна виховання безбатченків. Безбатченків без роду, без племені”. І далі: “Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим і ворожим,— це Україна. Другої такої країни на земній кулі – нема”.

(Юрій Мушкетик; 235 сл.)

* * *

На захист Центральної ради

Лютнева буржуазно-демократична революція, що змела ненависний царизм, викликала велику хвилю національно-визвольного руху численних народів Російської імперії. 17 березня на її хвилі з військових, робітників, кооператорів, студентів, духівництва, представників Українського наукового і Педагогічного товариств на Україні було створено Центральну раду, яку очолив п'ятдесятирічний історик Михайло Грушевський. Центральна рада і Генеральний секретаріат під керівництвом письменника і революціонера Володимира Винниченка спочатку домоглися автономії України у складі Федеративної Демократичної Російської Республіки, що творилася в муках і крові на руїнах імперії, а після Жовтневої революції проголосили утворення незалежної Української Народної Республіки, визнаної першим радянським урядом.

На величезних просторах Росії – від далекосхідного Зеленого Клину до Збруча – опинилось чимало галичан, буковинців, закарпатців, понад 300 тисяч – біженців, переселенців, відхідників, військовополонених, які одразу ж після Лютневої революції прагнули добратись до рідних домівок. Але Галичина була відрізана фронтами, і значна частина їх осіла у Києві, Харкові, містах і селах Поділля. До речі, представники уряду Керенського чинили їм різні перешкоди.

“Особливе обурення, – згадував М. Грушевський, – викликав тоді дрібний факт, що тим часом, як воєннополонені чехи, поляки і всяка всячина свobodно пробували в Києві і організовувались, галичанам, що прибували з евакуйованої Галичини і з різних східних, сибірських заслань тощо, адміністрація не дозволяла оселюватися в Києві та його околиці”.

(М. Литвин, К. Науменко; 209 сл.)

* * *

“Славний Київ на віки!”

Київ... Русь... Україна...Ці слова з глибокою шанобою і гордістю промовляє кожний свідомий українець, бо виражають вони духовну близькість до землі своїх батьків, родоводу українського, його славної і водночас трагічної історії.

Ось уже понад 15 століть височіє на дніпровських схилах золотoverхий Київ, якому випала історична місія стати “матір’ю міст руських”, відіграти важливу роль у формуванні однієї з найбільших держав середньовічної Європи – Київської Русі. Віками виворювалася традиція йти до Києва, як колись прочани йшли до святих місць, щоб поклонитися своїм предкам, пережити духовне єднання зі своїм родом.

Софія Київська і Золоті ворота княжого міста, Видубецький монастир і Києво-Печерська лавра із залишками Успенського собору, старовинний Поділ і сивочолий Борисфен-Дніпро – все це духовні символи національної історії та культури, без яких не мислиться українська земля і шлях її народу в майбутнє. Оглядаючи з високих київських пагорбів далекі простори поза Дніпром, дослуховуючись голосу віків, мимоволі замислюєшся: звідки ми пішли і чиї ми діти? Хто жив на наших землях кілька тисячоліть тому і якою мовою спілкувалися наші предки? Якого походження слова “Русь”, “Україна”? Чи достатньо маємо фактів, аби говорити, що назва річки Укра-Вкра, що знаходилася на межі Західної Слов’янщини з племенами укри, украни, могла послужити етнонімом до назви Україна? Чому Київський князь Святослав твердив, що біля річки Дунай знаходиться середина земель його володіння, і саме туди хотів перенести столицю? А хто були оті будівничі міст, храмів, пам’яток зодчества, що

впродовж багатьох століть чарують нащадків своєю довершеністю й красою? Таких ще вповні не з'ясованих питань постає чимало.

(Р. Радішевський; 246 слів)

* * *

Завжди ставалося те вночі, а ночі – мовби хто вибирав навмисне – були чорні, холодні, похмурі, ще звечора нічого не заповідалося, Дніпро ще лежав закутий у кригу, причаєно зітхав крізь пролизи, а посеред ночі зненацька бахкало щось у чорноті, розлягалось шаленим гуком і тріском, і в тиші, що залягала по тому, чувся холодний шерех: то зрушав з місця лід. Він сунувся відразу на міст, і тоді міст перетворювався на таку собі тоненьку ниточку між двома берегами, ледь помітну павутинку, що порветься від найменшого доторку. Зате люди на мосту, хоч і менші й, здавалося б, кволіші, становили для ріки перешкоду досить поважну, через що ріка щоразу мовби намагалася ошукати людей, вдавалася до хитрощів, розгадати які не під силу було навіть найдосвідченішим. Вона завжди рвала на собі крижаний покрив у найнесподіванішу мить і відразу посилала всі льодяні поля в натиск на міст, щоб зчистити його з своєї поверхні без сліду.

Однак люди, щоб не опинитися заскоченими зненацька, догадалися вибудувати у воді перед кожною мостовою опорою міцні льодорізи з товстенних дубових колод, ті льодорізи твердо зустрічали перший натиск ріки, розколювали кригу, розбивали суцільні льодові поля на дріб'язок і, хоч ріка не здавалася і пхала нові та нові маси криги, які, навіть розколювані, вже не спливали вниз за течією, а громадилися навколо льодорізів, у невпинному

тріскові, шерехові, скреготі творили височенні стоси, облягали льодорізи, дерлися на них, поглинали їх, і вже мали б постати на тім місці рухомі гори криги і рушати далі на міст і тут нарешті стерти його та знищити, але на той час на мості вже заготовлялися люди, ставало старе й мале, дуже й немічне, і кожен мав у руках чи то важкий залізний гак, чи просто довгого дрюка, починалося змагання

(П. Загребельний; 277 сл.)

* * *

ЗАПІЗНІЛЕ КАЯТТЯ

Коли великому італійському художникові Леонардо да Вінчі запропонували зробити стінний розпис у конвенті, він спинився на “Таємній вечері”, зобразивши Ісуса Христа з дванадцятьма апостолами за пасхальним столом.

Картина була вже майже закінчена – залишалось написати обличчя Христа та Іуди. Леонардо відійшов назад, оцінююче оглянув свою роботу, потім повільно опустився в крісло. Він не знав, що робити: ніяк не вдавалось знайти натурщиків для Ісуса та Іуди. Ніде не зустрічалось такого досконалого, прекрасного і благородного обличчя, яке відповідало б його високим уявленням про Христа, і не вдавалось побачити обличчя настільки похмурого і зловісного, з рисами гріховності, аби реалістично зобразити Іуду Іскаріота. Але він вирішив будь-що знайти їх.

Це була нелегка справа. Минали дні за днями, місяці за місяцями, і ось одного разу великий художник зайшов у маленьку церкву і сів на лаву. Оглянувши присутніх парафіян, він не побачив нічого незвичайного. Тоді, відкинувшись на спинку лави і закрити очі, він почав слухати хор хлопчиків. Раптом його погляд упав на стрункого молодого

диригента. Сон ніби рукою зняло. Це був той самий натурщик, обличчя якого він часто бачив уві сні.

Наступного дня молодий музикант уже сидів перед Леонардо. День у день він позував перед художником, аж поки прекрасні риси його обличчя не було перенесено на картину. Стоячи перед картиною, юнак зачаровано дивився на неї, тихо повторюючи: “Як би я хотів бути схожим на Нього!”

Шедевр з однією ненаписаною постаттю залишався незакінченим майже чотири роки... Нарешті, в 1498 році, холодного вечора, поспішаючи додому, Леонардо зіткнувся із жебраком. Придивившись до обличчя людини в лахмітті, художник звернув увагу на глибоко посаджені розумні, але затьмарені нечистою совістю очі, які в поєднанні з рисами обличчя, заплямованими гріхом, виражали ниці тваринні інстинкти. Це був той Іуда, якого він так довго шукав.

Страшенно зрадивши, Леонардо запросив жебрака додому. Із забутої картини було знято покривало, і тепер вона чекала останніх штрихів. Бродяга сидів перед художником – грубий, обірваний, – і його риси швидко вписувалися в обличчя хриstopродавця.

Картину було закінчено. Обірванець стояв перед нею, і зловісна посмішка викривила його обличчя. “Доля зловіща, чи не правда?” – звернувся він до художника. Коли художник запропонував йому плату, невідомий сказав: “Ні, я такий пропаций, що витрачу гроші відразу на найдешевше вино і повій. Чому тоді я не послухав вашої поради?..”

“Я давав вам раду?” – здивувався Леонардо.

“Авжеж, ви... хіба не пам’ятаєте мене?” – запитав жебрак тремтячим голосом.

Леонардо пильно придивився до обличчя і раптом, побачивши на ньому сльозу, не повірив своїм очам. Це справді був той талановитий диригент, з обличчя

якого художник змалював образ Христа і якому він дав на прощання пораду: “Ти можеш бути схожим на Нього, якщо робитимеш так, як робив Він...”

Проте музикант обрав собі інший шлях, з якого ворття майже не буває.

(В.Чухліб; 437 сл.)

* * *

Здавалося, далі плити нема куди. Спереду Дніпром спинився в несподіваній затоці, оточений праворуч, ліворуч і просто зелено-жовтими передосінніми берегами. Але пароплав раптом звернув, і довга, спокійна смуга річки протяглася далі до ледве помітних пагорбків на обрії.

Степан стояв коло поруччя на палубі, мимоволі пірнаючи очима в ту далечінь, і мірні удари лопастей пароплавного колеса відбирали снагу в його думок. Вони теж спинялися в тій туманній далечині, де непомітно зникала річка, немов обрії становив останню межу його прагнень. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився – на повороті праворуч виникло село, приховане доти за лукою. Серпневе сонце стирало бруд з білих хаток, мережило чорні шляхи, що гналися в поле й зникали десь, посинівши, як річка. І здавалось, що той зниклий шлях, з’єднавшись із небом у безмежній рівнині, другою галузкою вертався знову до села, несучи йому ввібраний простір. А третій шлях, скотившись до річки, брав до села свіжину Дніпра. Воно спало серед сонячного дня, і таємниця була в цьому сні серед стихій, що жили його своєю міццю. Тут, при березі, село здавалося питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води.

Його село, те, що Степан покинув, теж стояло на березі, і зараз він несвідомо шукав спорідненості між

своїм та цим селом, що випадково трапилось йому на великій путі.

(В.Підмогильний; 209 сл.)

* * *

А я стою серед подвір'я і по-своєму перебираю дідові слова. Переді мною, наче брама, розчиняється діброва, до мене наближаються далекі тихі води і прихилені до них зорі. Це в таких краях, де я ще не бував. І покотилась туди моя стежина, мов клубочок.

І так мені хочеться піти в лісову далечінь, побачити з якогось незнайомого берега отих, наче зі срібла вилитих, лебедів, подивитись на їхні співучі крила, що в теплому вирію захопили весну і принесли нам. Але з ким я піду і де мені взяти чобіт?

Тільки тепер дивлюся на свої босі ноги, важко зітхаю і плентаюсь до хати, щоб не схопити маминого запотиличника. І що це за мода пішла: не встигнеш босоніж вискочити з хати, як одразу сварять. А в чому ж ти вискочиш, коли тепер не кожний дорослий розживеться на взуття?

А як перепало мені, коли тільки зазиміло і перший льодок запах чорнобривцями! Тоді наш прицерковний пагорб і ковзанку біля нього вкрила дітвора. Дивився-дивився я з вікна, як раюють інші, та й, вибравши слушну хвилину, тихцем пішов у сіни, вихопив з-під жорен ночовки, заарканив їх мотузочком і босоніж побіг до дітвори.

Яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку пагорба, переможцем поглянути на засніжене село, що бавилось димами, всістись на свого самоката і полетіти на весь дух донизу. Машинерія твоя летить, вітер у вухах пересвистує, збоку собаки гавкають, перед тобою хати хитаються, підстрибують, і уся земля йде обертом.

(М.Стельмах; 230 сл.)

* * *

З цієї хвилини все, що він бачив навколо себе, чув і відчував, повнилося для нього новим змістом: йому ніби вставили інші очі, він ними бачив тепер те, чого раніше не помічав. Йому ніби підмінили душу, і він тепер відчував те, про що раніше й не здогадувався. Навіть звуки він сприймав по-іншому. Він косив повагом, раз за разом махаючи косою і майже не відчуваючи її в руках.

Трава, яка здавалася йому раніше похмурою, гнівною під нальотами вітру, тепер розступалася перед ним зеленою морською хвилею, як перед молодим богом, розкриваючи те, що раніше приховувала. Він бачив, що зверху вона суха, вицілувана сонцем, легка, як подих. При самій землі, між стеблинками, причепившись світлими крапельками, притаїлись росинки і яскраво поблискують, як дрібно потовчене скло. Хвилинами його брав жаль, він стримував косу, щоб не порушити затаєної при землі краси. Потім знову став косити, докоряючи сам себе в душі за те, що він милується і все ж таки нищить цю красу.

Але одного разу на повному розгоні він зупинив косу і, кинувши її на землю, присів, обережно, лагідно розгорнув густий кущик трави. На високому гінкому стебельці росла лугова цариця ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка. Тимко знав, що по-народному цю квіточку називають невісточкою. Він так і залишив квітку разом із густим кущиком трави в її зеленому храмі і, обережно обкосивши, пішов далі.

(Г.Тютюнник; 218 сл.)

* * *

Настала сльотава пора. Небо засунолось густими хмарами, з них без упину падав дощ. Усі похнюпилися, промокли до тіла. На щастя, таке тривало лише три дні. Але й від цього степ розмок, в річках та потічках прибуло багато води, переправи стали дуже тяжкі.

Вода порозливалася, вози грузли в болоті, треба було кілька пар коней запрягати та дрючками колеса підважувати, щоб витягти віз із грязюки на краще місце. Не раз проходив цілий день на одній переправі. Бувало й таке, що треба було все з воза повибирати та на плечах переносити, і аж тоді можна було віз з місця зрушити і вже здавалося, що недалеко їм їхати, як трапилася нова перешкода, яка їх зупинила.

Сонце заходило криваво. Запорожець віщував з цього велику бурю, і то недовго. Здавалось всім, що ось-ось доб'ються до свого села, а тут треба буде знову дорогу припинити.

І справді, над ранком посунули густі хмари, зірвався сильний вітер. Синьо-чорні хмари клубочилися. Ударив страшний грім, пішов гуркіт по широкому степу. Потім ще кілька разів ударив грім, злившись в один страшний пекельний гук.

Тривало так трохи не півгодини. Людям здавалося, що Господь новим потопом землю карає. Потім погнав вітер хмари геть. Спершу повисувалися на небі голубі плями з-поміж хмар, згодом вони щораз більшали, аж показалося животворне сонце.

(М.Коцюбинський; 205 сл.)

* * *

Була весна, цвіли дерева, кричали птахи, і парувала пінна чорна земля.

Пізніше щодня сходило сонце і щодня заходило. Цвіт опадав, сіявся легким пухом, торкався землі й стлівав. На гілках зав'язувалися плоди, обтрушували ознаки зародження, більшали і квапилися дозріти.

Сонце весь час працювало. Засилало зливу, наганяло пелехаті хмари, бризкало, грюкотіло та ставило від краю до краю семибарвну веселку. Зелений лист тоді обтяжений прозорими краплями, недоспілі яблука оздоблені рубінами, топазами, аметистами. Похилені лани пшениці зводять спини, ніби ченці по довгій молитві.

Земля повертає боки. Вишні, черешні набули властивих барв, барв крові та сонячного променя. Вони прозорі кришталево. Яблука, сливи й виноград налилися соками і також прозорі. Пити й п'яніти хочеться. Ліси загорілись пожежею, горіли не стліваючи. Полум'яні язики відривалися від гілок, поволі спадали до землі й кричали під ногами.

А після озивалася північ. Великий Віз скочувався далеко вниз, зорі чітко скляніли на сталевому небозводі. Корчилася сердитим кулаком земля і натягала м'яку білу рукавицю.

Маленька Марія йшла вже з життям. Не раз прокинеться від сну, нап'ється з матиного лона пахучого напою і наповняється радістю... Белькоче, піднімає до самого носа ноженята, завзято махає ними, розкриває ледь помітні пальченята, а руками ловить щось настирливе перед очима.

(У.Самчук; 191 сл.)

* * *

Тихий морозний вечір. Корнієва хатина напівзанесена снігом. У маленьких віконцях горить червонаве світло. З великого, прикритого стрішкою комина двома вусами виходить і піднімається дим.

Місяць ще не зійшов, але підбарвлення рожево-бузковими барвами сходу заповідає наперед його урочисте піднесення.

На вулицях тихо і урочисто. У морозному повітрі розлито спокій і святість. Рідко проходить запізнілий селянин, поскрипуючи замерзлими чобітьми. У глибокому, сталевій барви небі горять ядерні зорі.

Марія не світила сьогодні лампи. Ні, Марія засвітила лампадку, маленьку червоного скла лампадку перед образами. У хаті півтемно, тепло, повно запахів печеного хліба, різних страв. У передньому куті стіл, на нім насипано зерно, сіно і застелено білим доморобним настільником. На покуті жменя сіна; у сіні горщик куті, горщик овочевого узвару, покриті житніми книшами. Над усім поставлений дідух, зв'язаний з різного збіжжя.

Корній, Марія і стара мати сідають до заставленого стравами столу. Все тут є. Бери що хоч, що забажається. Все це добре, все своє, зароблене працею і терпінням. Бери, людино, святий хліб, переломлюй і їж. М'який, пахучий, смаковитий. Перехрести своє чоло і скажи: “Дякую тобі, Боже, що сподобив мене ласки своєї і дав змогу лити піт свій на ниві моїй, щоб їсти цей смачний хліб”. Їж хліб, капусту, вареники, їж голубці і смажену рибу. Їж кутю зернисту і поливай її соками овочів саду твого. Запий все медом, зібраним з квітів краю твого.

Корній, Марія і стара мати сидять коло столу і їдять Святу Вечерю, їм весело і радісно. На обличчях спокій, видно сяйво щастя — короткого і мінливого, але все-таки щастя. “Ми,— кажуть Маріїні очі,— не вимагаємо багато щастя. Щастя наше у повноті існування, але кілька разів на рік ми скупчимо його у одне велике видиме щастя, щастя, яке випромінює з наших віч, з наших уст, з наших душ”.

(У.Самчук; 283 сл.)

* * *

Ліс ще дрімає в передранішній тиші... Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. Тихо навкруги, мертво... Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку. Ліс ще дрімає... а з синім небом вже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спашне сяйвом, немов од радощів. Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає вершечки чорного лісу... Стрепенувся врешті ліс і собі заграє... Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у траві комашня, розітнулося в гущині голосне щebetання й полинуло високо — туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами...

На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витяга цікаву мордочку до кривавої смуги обрію, що червоніє на узліссі поміж деревами, і слуха.

Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки, простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами, золотими смугами впало на синю від роси траву на галяві, де гостро на тлі золотого світла випинається струнка постать сарни.

У сю величну хвилину тихо розгортаються куці — і на галяву виходить Хо. Мов туман той, сива борода його м'якими хвилями спада аж до ніг, черкається росяної трави. З-під білих кострубятих брів, з глибоких западин визирають добрі, а лукаві очі.

Вийшов Хо на галяву, сперся на сукуватий костур. майнув довгою бородою, і повіяв від неї тихий вітрець, холодною цівкою вдарив у дерева. І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів. Жахнулася сарна й щезла в гущині,

лишивши зелені сліди на синій від роси траві. Страх обгорнув зайця, додав ще більшої прудкості його ногам... Сполохались пташки й в одну мить ущухли. Тихо стало в лісі, страх як тихо. Тільки бородатий дідуган Хо, старечо хихикаючи в бороду, стоїть на галяві...

(М. Коцюбинський; 280 сл.)

* * *

Народна пісня землі української

Віки мужності і звитяги, віки з шаблею в боях і за плугом на кровію политому полі, віки мук на невольничих торговицях трьох материків і віки боротьби проти татарських, турецьких, ногайських та інших орд, віки надії в очах і сльози на віях, віки журби в серці і нескореної думи на чолі, грозові ночі повстань і тугою пересновані дні жіночого чекання — така наша народна пісня. Вона, як і наша доля, виростала на чорному хлібі історії. На страшних пожарищах гинули її геніальні творці. Ромашка і житечко проростали з їхніх сердець, а їхні пісні розходилися по всій Україні, вросли у вічність і ставали для нащадків хвилюючою історією.

Так, народна пісня землі української — це насамперед історія землі української та невмирущість духу народного, це глибинний світ реального життя й боротьби, світ надій-сподівань, які не покидають людину і в найтяжчі лихоліття.

Десь з-під чорного грому, з-під брязкоту невольничих кайданів долинають голоси наших предків, які мріють прибитися до рідної землі “на тихій воді, на ясній зорі”.

Лише один цей поетичний образ рідної землі може дуже багато сказати про характер душі української. На любові до своєї дідизни, на любові до своєї

батьківщини, на любові до народів-братів, на любові до тихих вод і ясних зір і на відразі до всякого гніту та поневолення трималася і тримається наша волелюбна душа. І тому безсмертні ми.

Українська народна пісня, ввібравши в себе і грозивий, і барвінковий ласкавий світ, історію й побут, болючі роздуми і найніжніші почуття, воістину геніально поєднала пристрасне й емоційне слово з незбагненим чаром, з незбагненими таємницями мелосу, що одразу охоплює людську душу то ясою перемог, то трагедійністю неволі, то повівом ще язичницької давнини, то тривогою і довірливістю кохання. І тому не дивно, що наша пісня супроводить людей-трудівників — творців і хранителів — протягом усього їхнього віку, від колиски до могили, бо нема такого людського почуття, яке не озвалося б в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотом грому.

(М. Стельмах; 274 сл.)

* * *

РЕЛІКТОВІ РОСЛИНИ

Багато тисяч років тому на Європу й Північну Америку сунув з півночі величезний льодовик. Повільно наповзали льодові гори на квітучі поля й ліси, зрізали горби та скелі, несли на собі мільйони тонн піску, каміння, ґрунту. Від їхнього крижаного дихання гинули рослини, втікали тварини, летіли на південь птахи. Поодинокими острівцями залишилися зеленіти серед крижаної пустелі рослини в місцях, що їх обминула кілометрова товща льоду. У гірських улоговинах, на підвищеннях, коли льодовик відступив, вони заселили землю, що звільнилася від криги. Такі рослини ботаніки називають зараз

реліктовими. У перекладі на нашу мову “релікт” означає залишок.

Шуміли колись у лісах розложисті крони секвой. Давно вже немає їх на нашій землі. А от у Каліфорнії залишилися їхні нащадки. Секвойї живуть дуже довго. Деякі дерева дійшли до нас ще з часів єгипетських фараонів. Вони й досі тягнуться вгору, виростаючи заввишки з телевізійну вежу.

На гігантських пнях секвойї будують ресторани й кафе. А одного разу влаштували навіть танцювальний майданчик.

Реліктові рослини збереглися на Далекому Сході, куди не доповз величезний льодовик. Коркове та оксамитове дерева, славнозвісний женьшень, лимонник, плоди якого знімають утому,— всі вони залишилися від тих лісів, що в теплі часи росли на території Євразії.

Реліктові рослини ростуть і на Україні. Незабудка, пролісок сибірський, липа широколиста, дуб. Росли вони ще за часів мамонтів та шерстистих носорогів, печерних левів та великорогих оленів.

Може, в майбутньому, коли людина навчиться керувати кліматом, повернуться на свою прабатьківщину й інші релікти. А поки що вони зеленіють в оранжереях та ботанічних садах.

(З журналу; 226 сл.)

* * *

Настояна на терпких травах, снується вереснева, лагідна тиша. Рання осінь уже починає прясти сріблясте павутиння, губить білі пасма на левадах.

Небесна блакить стає ніжно-шовковою, здіймається все вище і вище, і по ній вже пролітають ранніми ранками журавлині ключі.

Зацвітають квіти осені, вже запалали червоні кострища жоржин побіля хат, майорять розмаїттям по-дівочому соромливі айстри, палахкотить ніжним жаром пелюсток вогниста сальвія, ще квітують рожеві і пурпурові мальви на високих стеблах, виграючи своїми дзвіночками тихий реквієм літу.

У густій кроні кленів уже хтось бризнув ніжною позолотою, але вони ще не здаються осені, киплять зеленим соком. Задумливі берези вплітають у свої ніжні коси жовтогарячі кісники. Тільки сосни стоять зелені, тисячами, мільйонами голочок прошиваючи небесний шовк, розливаючи терпкий запах живиці.

Ось звідси так добре видно сталевий міст, перекинутий через Ірпінь. Під крилатим каштаном стоїть та сама лавка, на якій любив сидіти він, замріяний, ясний і тихий, милувався красою ірпінської долини, зустрічав і проводжав вечірні поїзди.

Здається, у затінку каштана ви побачите його — замисленого, срібноголового, ясночолого, або зустрінете на алеї, де він часто проходжувався, побачите в колі друзів молодших... Щось розповідає своїм слухачам, захоплено, образно, натхненно, як це вмів робити лише він — незабутній Олександр Петрович Довженко.

(І. Цюпа; 190 сл.)

* * *

У лісах теж відчувалася хода весни. Під деревами вже глибоко осів сніг, інколи біля відхуканих окоренків проглядали цупкі зелені хрещики барвінку або червоनावі прутики тамариксу, а на тлі сірих замшілих дубів перегойдувалося червоне мереживо березових гілочок. На них іще тільки намічалось крихітне сім'я веснянок, які потім аж накипають на

кожному молоденькому паростку. В долині біля обсмиканого, схожого на гриб стогу заспівали жайворонки, що так зарання прилетіли в цьому році; злякавшись хлопчика, вони табунцем злетіли вгору, а потім знову сірими грудочками впали на протиснуту, притрушену снігом стежину, що обривалась біля стогу.

Коли взяти вбік до лісового озера, дерева рідшають, відкриваючи чималу прогалину. На ній між двома дубами, мов колиска, біліє хата; так і здається, що дуби погойдують її своїми вузлуватими руками. Хата, з трьох боків оторочена садом, привітно кличе до себе хлопчача, але Максим спочатку прямує до округлого, схожого на серце озера. Воно й насправді є серцем Медвинського лісу, тому, певне, лише в найлютіші морози береться льодом.

Зараз над поворонілою водою в ріст людини, мов прив'язана, висить тонка й прозора намітка синьої імлі. На березі й досі лежить довбаний човен, знизу він взявся льодом, а зверху притрушений снігом, посеред озера плавають дві пари крижнів. Вони то пірнають у воду, то, пропливши трохи, ховають голови під крила, наче збираються спати.

Максим помахом шапки вітає птахів, що з року в рік зимують у цьому закутку, і з розгону стрибає в човен, посковзнувшись, вискакує на лід і ледве не влітає в воду, а качва неквапливо відпливає до протилежного, наче виплетеного купинами, берега. На купинах стирчать буйні, надламані стебла ситнягу і татарського зілля, а за ними щільною стіною підвівся сухий, з сиво-рожевим волоттям очерет.

(М. Стельмах; 208 сл.)

* * *

Зміст

Передмова.....	
.....	
Практичне заняття №1. Звуки мови. Поділ слів на склади.....	
Практичне заняття №2. Чергування звуків	
Практичне заняття №3. Орфоепія. Орфографія	
Практичне заняття №4. Особливості подвоєння і подовження приголосних. Апостроф і м'який знак. Спрощення в групах приголосних	
Практичне заняття №5. Прапопис складних слів та слів іншомовного походження	
Практичне заняття №6. Морфеміка і словотвір. Правопис префіксів та суфіксів	
Практичне заняття №7. Правопис та особливості відмінювання іменників	
Практичне заняття №8. Прикметник	
Практичне заняття №9 Числівник. Займенник	
Практичне заняття №10. Дієслово	
Практичне заняття №11. Прислівник	
Практичне заняття №12. Службові частини мови	
Практичне заняття №13. Просте речення.	
Практичне заняття №14. Відокремлені та вставні члени речення	
Практичне заняття №15. Складне речення	
Практичне заняття №16. Безсполучникові складні речення. Пряма мова. Пунктуація	
Диктанти для самоперевірки	